

Міністерство освіти та науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства

Бакалаврська робота
«Острозька академія як центр розвитку культури та освіти на українських
землях наприкінці XVI –початку XVII ст.»
Освітньо-професійна програма
014.03 Середня освіта (Історія)

Студентки групи зСОІ-41

Марчук Анастасії

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК

кандидат історичних наук, доцент
Окаринський Володимир Михайлович

РЕЦЕНЗЕНТ:

доктор історичних наук, професор
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук

Куций Іван Петрович

Робота захищена з оцінкою:

Національна шкала _____

Кількість балів ____ Оцінка: ECTS ____

Тернопіль 2026

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Історіографія дослідження.....	7
Висновки до 1 розділу.....	9
Розділ 2. Історичні умови заснування Острозької академі.....	11
2.1. Політичне та релігійне становище українських земель у Речі Посполитій другої половини XVI ст.	11
2.2. Князь Василь-Костянтин Острозький як засновник і меценат Академії	13
Висновки до 2 розділу.....	18
Розділ 3. Острозька академія як осередок культурного життя	20
3.1. Структура та особливості навчального закладу.....	20
3.2. Острозька друкарня та її роль у поширенні книжної культури.....	31
3.3. Вплив Острозької академії на формування православної інтелектуальної еліти в контекст міжконфесійної боротьби	32
3.4. Історичне значення Острозької академії в українській культурі другої половини XVI – першої половини XVII ст.....	39
3. 5 Занепад і припинення існування Острозької академії	41
Висновки до 3 розділу.....	44
Розділ 4. Методичний потенціал теми «Острозька академія як центр розвитку культури та освіти на території українських земель наприкінці XVI – на початку XVII ст.» у шкільному курсі історії України.....	45
Висновки до 4 розділу.....	51
Висновки.....	52
Список використаних джерел та літератури.....	55
Додатки.....	61

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена зростаючим інтересом до вивчення історії української освіти, культури та духовного життя ранньомодерного періоду. У сучасних умовах державотворення та утвердження національної ідентичності особливої ваги набуває осмислення історичного досвіду розвитку освітніх інституцій, які стали підґрунтям формування української інтелектуальної традиції. Одним із таких унікальних явищ була Острозька академія — перший вищий навчальний заклад на українських землях, що поєднав традиції східнохристиянської освіти із західноєвропейськими гуманістичними впливами. Її діяльність припадає на складний період історії України, коли українські землі належали до Речі Посполитої, що супроводжувалося посиленням релігійного тиску, культурної експансії та необхідністю збереження власної духовної ідентичності.

Значущість дослідження Острозької академії полягає також у тому, що вона стала не лише освітнім осередком, а й центром розвитку книжної культури, науки, богословської думки та формування православної інтелектуальної еліти. Її вплив поширювався далеко за межі Волині, охоплюючи значну частину українських земель. У цьому контексті вивчення історії академії дозволяє глибше зрозуміти процеси культурного та освітнього розвитку України наприкінці XVI – на початку XVII століття.

Об’єктом дослідження є культурно-освітні процеси на українських землях другої половини XVI – першої половини XVII століть.

Предметом дослідження виступає діяльність Острозької академії як центру розвитку освіти, науки та культури, а також її вплив на формування інтелектуального середовища українського суспільства.

Метою дослідження є комплексний аналіз історичних умов заснування, організації діяльності та культурно-освітнього значення Острозької академії, а також визначення її місця у розвитку української освіти й культури та розкриття методичного потенціалу цієї теми у шкільному курсі історії України.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання** дослідження:

- проаналізувати джерельну базу та стан наукового вивчення проблеми;
- охарактеризувати історичні умови заснування Острозької академії;
- дослідити роль князя Костянтина-Василя Острозького як засновника і мецената;
- розкрити особливості організації навчального процесу в академії;
- проаналізувати зміст навчальної програми, зокрема систему «семи вільних наук»;
- охарактеризувати викладацький склад і рівень освіти професорів;
- визначити роль Острозької академії у розвитку книжної культури та духовного життя;
- з'ясувати значення академії у формуванні православної інтелектуальної еліти;
- розкрити історичне значення академії у контексті розвитку української культури;
- обґрунтувати методичний потенціал теми у шкільному курсі історії України.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину XVI – першу половину XVII століття, тобто період напередодні, під час заснування Острозької академії (1576 р.) та до поступового занепаду її діяльності у першій половині XVII століття.

Географічні межі дослідження охоплюють територію українських земель у межах Речі Посполитої, зокрема Волинь як центр функціонування Острозької академії, а також інші регіони, на які поширювався її культурний та освітній вплив.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-історичних **методів**. Серед загальнонаукових методів використано аналіз і синтез, що дали змогу узагальнити наукові підходи до вивчення проблеми; індукцію та дедукцію, які забезпечили перехід від окремих фактів до загальних висновків і навпаки; порівняльний метод, що дозволив зіставити діяльність Острозької академії з іншими освітніми центрами того часу. Історико-генетичний метод застосовано для дослідження передумов

виникнення академії та етапів її розвитку. Історико-системний метод дав можливість розглядати Острозьку академію як цілісний соціокультурний феномен у взаємозв'язку з політичними, релігійними та культурними процесами. Історико-порівняльний метод дозволив виявити спільні та відмінні риси між Острозькою академією та західноєвропейськими освітніми закладами. Також використано історико-біографічний метод для аналізу діяльності князя Костянтина-Василя Острозького та інших діячів академії. Застосування цих методів забезпечило комплексність і наукову обґрунтованість дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному підході до вивчення Острозької академії як багатофункціонального культурно-освітнього центру, що поєднував освітню, духовну та видавничу діяльність. У роботі узагальнено сучасні наукові підходи до оцінки ролі Академії, а також акцентовано увагу на її значенні у формуванні національної ідентичності та розвитку української інтелектуальної традиції. Окремим аспектом новизни є обґрунтування методичного потенціалу теми для шкільного курсу історії України.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукових уявлень про розвиток освіти та культури на українських землях у ранньомодерний період, а також у систематизації знань про діяльність Острозької академії. Отримані результати можуть бути використані для подальших наукових досліджень у галузі історії освіти, культури та педагогіки.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її результатів у навчальному процесі закладів загальної середньої освіти, зокрема при викладанні історії України. Матеріали дослідження можуть бути застосовані при підготовці уроків, факультативних занять, а також при розробці методичних рекомендацій для вчителів. Крім того, результати можуть бути корисними для студентів та викладачів закладів вищої освіти.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Курсова робота складається зі вступу, чотирьох розділів, списку використаних джерел та літератури. У першому розділі проаналізовано стан наукового дослідження теми

та розглянуто основні праці, присвячені історії Острозької академії. Другий розділ присвячений історичним умовам заснування Острозької академії. У ньому охарактеризовано політичне та релігійне становище українських земель у складі Речі Посполитої в другій половині XVI ст., а також висвітлено діяльність князя Василя-Костянтина Острозького як засновника та мецената навчального закладу.

У третьому розділі досліджено роль Острозької академії як важливого осередку культурного й освітнього життя. Розглянуто структуру та особливості діяльності академії, значення Острозької друкарні у розвитку книжної культури, вплив навчального закладу на формування православної інтелектуальної еліти, історичне значення академії для української культури, а також причини її занепаду та припинення діяльності. Четвертий розділ присвячений методичному потенціалу теми в шкільному курсі історії України. У ньому проаналізовано можливості використання матеріалів про Острозьку академію під час вивчення історії та культури України в закладах загальної середньої освіти.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історіографія Острозької академії як визначного культурно-освітнього осередку українських земель кінця XVI – першої половини XVII століття формувалася протягом тривалого часу та відображає еволюцію наукових підходів, зміну дослідницьких орієнтирів і розширення джерельної бази. Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що вивчення цього феномену здійснювалося у межах різних напрямів історичної науки — від класичних узагальнюючих праць до спеціалізованих досліджень з історії культури, освіти, релігії та педагогіки.

Вагоме місце у формуванні наукового бачення ролі Острозької академії належить працям класиків української історіографії. Зокрема, у дослідженнях Михайла Грушевського питання розвитку культури та освіти розглядаються у контексті загальноісторичних процесів XVI–XVII століть. Учений наголошував на важливості освітніх осередків як інструментів збереження національної ідентичності в умовах посилення зовнішніх впливів, зокрема католицької експансії [13; 15]. У його працях Острозька академія постає як складова ширшого культурного руху, спрямованого на підтримку православної традиції та розвиток національної освіти.

Подібні ідеї простежуються і в роботах Наталії Полонської-Василенко, яка підкреслювала значення освітніх інституцій у формуванні української еліти та збереженні культурної самобутності [52]. У свою чергу, Микола Костомаров звертав увагу на роль князя Костянтина Острозького як ключової постаті в культурному розвитку українських земель, акцентуючи на його меценатській діяльності та внеску у створення освітнього середовища [31].

Важливий напрям історіографії становлять дослідження релігійного контексту, в якому функціонувала Острозька академія. У цьому аспекті особливої уваги заслуговують праці Бориса Гудзяка, який аналізував передумови та наслідки Берестейської унії, підкреслюючи її вплив на розвиток православної

освіти [17]. У його дослідженнях Острозький культурно-освітній центр розглядається як один із осередків інтелектуального спротиву та збереження конфесійної ідентичності. Доповнюють ці висновки праці, присвячені церковним відносинам, зокрема дослідження Михайла Грушевського та Ореста Левицького, у яких аналізуються трансформації церковного життя в Україні XVI–XVII століть [16]. Значний внесок у розуміння духовного контексту зробили також Валерія Нічик, Володимир Литвинов та Ярослава Стратій, які досліджували гуманістичні та реформаційні ідеї, що впливали на розвиток освіти і культури [44]. У цьому ж контексті варто відзначити праці Івана Огієнка (митрополита Іларіона), який підкреслював роль князя Острозького у розвитку православної культури та освіти [24].

Особливе місце в історіографії займають дослідження, безпосередньо присвячені діяльності Острозької академії як освітнього закладу. Серед них варто виділити праці історика культури Ігоря Мицька, який детально проаналізував організаційні засади функціонування академії, її навчальні програми та значення у розвитку української освіти [40; 39]. Його дослідження ґрунтуються на широкому колі джерел і дозволяють реконструювати особливості освітнього процесу.

Важливими є також роботи Петра Кралюка, що зосереджує увагу на інтелектуальному середовищі академії, діяльності її викладачів і студентів, а також на процесах адаптації до європейських освітніх традицій [32]. У свою чергу, Валентина Павленко та Андрій Новосілецький розглядають академію як багатофункціональний центр, що поєднував освітню, культурну та духовну діяльність [50; 45]. Узагальнюючі видання, зокрема енциклопедичні праці, дозволяють систематизувати знання про Острозьку академію та визначити її місце в історії української освіти [47].

Значний пласт досліджень присвячений культурному середовищу Острога. У працях історика мистецтва Володимира Александровича аналізується мистецьке життя міста та його роль у формуванні культурного простору [1]. Дослідження історикині української філософської думки Ярослави Стратій та

згаданого вище Ігоря Мицька акцентують увагу на духовному значенні Острозького осередку та його впливі на розвиток української культури [56; 39]. У свою чергу, Михайло Возняк та Іван Франко розглядали розвиток української літератури у зв'язку з діяльністю Острозької академії, підкреслюючи її роль у формуванні літературної традиції та розвитку полемічної літератури [8; 57].

Окремий напрям становлять дослідження книгодрукування та освітніх практик. У цьому контексті важливими є праці Ярослава Ісаєвича, котрий зокрема досліджував діяльність Івана Федорова та розвиток друкарства в Україні [25]. Його роботи дозволяють розглядати Острог як важливий центр поширення книжної культури. Дослідження Володимира Микитася доповнюють ці висновки, висвітлюючи роль студентів і викладачів у формуванні інтелектуального середовища [38].

Педагогічний аспект дослідження представлений працями Ніни Волкової та Андрія Шевченка, котрі аналізують історію українського шкільництва та визначають місце Острозької академії у становленні системи освіти [10]. Важливе значення мають також методичні розробки Олени Пометун і Григорія Фреймана, що пропонують сучасні підходи до викладання історії та можуть бути використані при вивченні теми Острозької академії [41]. Сучасні педагоги, зокрема Андрій Гриценко та Тетяна Мацейків, звертають увагу на використання інноваційних технологій у навчальному процесі, зокрема і при вивченні досліджуваної тематики [11; 37].

На сучасному етапі історіографія дослідження Острозької академії характеризується застосуванням міждисциплінарного підходу. Зокрема, літературознавець академік Микола Жулинський розглядає академію як важливий чинник формування культурно-релігійної ідентичності українського народу [20], а дослідник української ренесансної літератури Володимир Литвинов аналізує Острозьку академію у контексті процесів пошуку національної ідентичності [34].

Дослідження Володимира Жуковського та Валерія Махлюка присвячені організаційно-педагогічним засадам діяльності академії [19], що свідчить про зростання інтересу до освітнього досвіду минулого.

Висновки до 1 розділу. Таким чином, історіографія дослідження Острозької академії є багатогранною та охоплює широкий спектр наукових праць, у яких висвітлюються різні аспекти діяльності цього культурно-освітнього центру. Узагальнення наукових підходів дозволяє зробити висновок про значну роль, яку дослідники відводили Острозькій академії у розвитку української культури, освіти та духовного життя, а також відзначають її важливе місце в історичній пам'яті українського народу.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНІ УМОВИ ЗАСНУВАННЯ ОСТРОЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ

Заснування першої школи вищого типу в приватному волинському місті було природним явищем, оскільки на той час саме цей регіон мав найсприятливіші умови для розвитку української культури. Тут значний вплив зберігали православні феодали, серед яких походили найбільші магнатські родини Речі Посполитої. Вони володіли можливостями для підтримки різноманітних культурних і освітніх ініціатив. Водночас активність міщанства залишалася досить низькою, що частково пояснювалось приватним статусом більшості міст. Жителі таких міст, на відміну від мешканців державних (королівських) міст, мали обмежені політичні та економічні права й рідко брали участь у громадському житті регіону [40, с. 13].

Місцева церковна ієрархія також не демонструвала особливої активності — православна церква переживала період тривалої кризи. Ні Луцько-Острозьке, ні Володимиро-Берестейське єпископства не відігравали провідної ролі в культурному русі. Національний гніт у цьому регіоні майже не відчувався. Невелика кількість католиків, переважно поляків, не могла становити домінуючу силу, а місцева адміністрація формувалася здебільшого з українців, які й досі обіймали ключові посади. До того ж Волинь залишалася частиною Великого князівства Литовського до 1569 року, відомого своєю релігійною толерантністю. У 70-х роках XVI століття провідною культуротворчою силою в Україні стали волинські феодали. Вони були найбільш зацікавлені у створенні в своєму регіоні освітнього закладу вищого типу.

2.1. Політичне та релігійне становище українських земель у Речі Посполитій у другій половині XVI ст.

В другій половині XVI ст. змінився статус українських земель, оскільки вони ввійшли до складу Речі Посполитої, що стало причиною масштабних змін в релігійному та культурному житті. Вирішальне значення мала Люблінська унія

1569 р., яка об'єднала Польське королівство та Велике князівство Литовське в єдину державу — Річ Посполиту (Додаток 1). Українські землі перейшли зі складу Великого князівства Литовського до Польської держави. Це означало не лише зміну адміністративної підлеглості, а й поширення польських правових та політичних норм.

Після 1569 р. на українських територіях утверджується польська система управління з воєводствами, повітами та сеймиками. Формально українська православна шляхта зберігала свої станові привілеї, однак поступово зростала роль католицької та полонізованої еліти. Для збереження політичного впливу частина українських магнатів і шляхтичів приймала католицизм і переходила на польську мову, що сприяло їх інтеграції до правлячого прошарку Речі Посполитої. Водночас це послаблювало позиції традиційної православної знаті та спричиняло внутрішні культурні зміни [57, с. 349].

Соціально-економічний розвиток другої половини XVI ст. характеризувався посиленням фільваркової системи господарювання. Зростання попиту на зерно на західноєвропейських ринках стимулювало розширення панських маєтків і збільшення панщинних повинностей. Селянство поступово втрачало особисту свободу, обмежувалося право переходу, посилювався контроль з боку землевласників. Унаслідок цього зростала соціальна напруга, що сприяло втечам у степові райони та формуванню козацтва як окремої військово-соціальної сили. Козацтво ставало важливим чинником оборони південних кордонів і поступово набувало політичного значення. Убожіла дрібна українська православна шляхта.

Міста на українських землях, більшість із яких користувалися магдебурзьким правом, залишалися осередками ремесел і торгівлі. Однак у міському самоврядуванні дедалі помітнішою ставало сприяння католицькому населенню. Православних міщан нерідко обмежували в правах, що посилювало міжконфесійне напруження та стимулювало згуртування навколо власних релігійних інституцій.

Релігійна ситуація в Речі Посполитій мала суперечливий характер. З одного боку, Варшавська конфедерація 1573 р. проголосила принцип віротерпимості, що було нетиповим для Європи того часу. З іншого боку, на практиці посилювалися позиції католицької церкви, що в умовах Контрреформації користувалася підтримкою державної влади. Значну роль у цьому відіграли єзуїти, що розгортали активну освітню діяльність, засновували колегіуми та сприяли поширенню католицької культури. Католицька освіта ставала важливим інструментом формування нової еліти.

Православна церква переживала кризу, спричинену як внутрішніми проблемами, так і зовнішнім тиском. Ослаблення зв'язків із Константинополем, втручання світських магнатів у церковні справи, зниження освітнього рівня духовенства негативно впливали на її авторитет. У відповідь на це наприкінці XVI ст. активізувався братський рух. Православні братства, що виникали в містах, захищали віру, займалися розвитком освіти, організацією шкіл і друкарень. Вони ставили за мету не лише збереження традицій, а й піднесення інтелектуального рівня духовенства та мирян.

Загострення конфесійних суперечностей наприкінці століття призвело до укладення Берестейської унії 1596 р., яка започаткувала унійну (греко-католицьку) церкву. Частина православної ієрархії перейшла під зверхність Риму, що спричинило тривалий конфлікт у суспільстві та поділ віруючих. Релігійне протистояння стало одним із визначальних чинників суспільного розвитку українських земель у наступні десятиліття [55, с. 121].

Таким чином, друга половина XVI ст. була періодом глибоких політичних, соціальних і релігійних змін. Інтеграція до Речі Посполитої сприяла включенню українських земель до загальноєвропейського політичного простору, але водночас посилила процеси конфесійного протистояння та поступової полонізації русько-української національної аристократії. Саме в умовах цих трансформацій виникла потреба у створенні власних освітніх і культурних осередків, здатних забезпечити інтелектуальний захист православної традиції та сформувати нову еліту. Одним із найважливіших таких центрів стала Острозька

академія, яка постала як відповідь на виклики часу та відіграла визначальну роль у розвитку української культури й освіти наприкінці XVI — на початку XVII ст.

2.2. Князь Костянтин-Василь Острозький як засновник і меценат Академії

Перехід українських земель до Польської корони напередодні Люблінської унії призвів до змін у побуті, органах влади і органах місцевого самоврядування. Для отримання посад, де раніше вживалась місцева мова, стало вкрай важливим володіти також іншими мовами — польською та почасти литовською. Система існуючого навчання для дітей шляхти і міщан поступово втрачала свою актуальність. Натомість набувало поширення відправлення молоді на навчання до польських чи закордонних університетів, що вимагало значних фінансових витрат. Проте навчання в таких закладах нерідко призводило до процесу полонізації молодого покоління.

Розвиток духовної культури українського народу на зламі XVI-XVII століть був нерозривно пов'язаний із діяльністю Острозького культурно-освітнього центру, що існував у 1576–1636 роках. Його створення відбулося в епоху гострих конфесійних конфліктів, взаємодії різних релігійних і культурних традицій та на тлі формування широкого руху за відродження української культури. Цей рух зародився в умовах глибокої кризи української еліти: значна частина аристократії вже інтегрувалася до польсько-католицької системи, втративши зв'язок із національними інтересами. Католицька Контрреформація чинила сильний тиск і створювала загрозу асиміляції української культури західною цивілізацією, що могло призвести до її полонізації та поступового зникнення українців як етносу. У такій ситуації перед релігійними, політичними й культурними діячами постала необхідність знайти адекватну відповідь на виклики латинського Заходу. Різні підходи до вирішення цього питання об'єднувала спільна ідея — об'єднання візантійсько-руської духовності з адаптованими на українському ґрунті елементами інших культур [56, с. 90].

Одним зі шляхів подолання релігійної та культурної кризи було збереження релігійного обряду, національної самобутності та інтеграція до європейського культурного простору через укладення унії з Римом у 1596 році. Такий курс підтримували частина православного єпископату, а також магнатські та шляхетські кола. Інший шлях передбачав збереження православ'я, поглиблене використання русько-візантійських традицій і прийняття елементів інших культур, що відповідали цій системі цінностей. Прихильниками такого напрямку були передусім православні міщани, члени братств, дрібна шляхта та окремі представники духовенства. Пізніше цю позицію рішуче підтримало запорозьке козацтво як опозиційна до Польщі сила. Одним із головних центрів боротьби за православну віру та захист українських національних інтересів став Острог. У 1576 році з ініціативи князя Василя-Костянтина Острозького (Додаток 2) там була заснована перша українська вища школа.

Відомості про заснування Острозької академії (Додаток 3) згадуються у дослідженнях сучасних науковців, проте архівні документи, що могли б підтвердити ці факти, були втрачені, а статут цього навчального закладу не зберігся. Найпершу письмову згадку про Острозьку школу можна знайти у передмові до Острозького букваря, який став основним джерелом для визначення часу відкриття цього закладу. Грецько-старослов'янський буквар був надрукований 15 червня 1578 року. На титульній сторінці зазначено, що завдяки ініціативі князя Костянтина Костянтиновича Острозького побудували будинок для друкарні, а також приміщення для навчання дітей у славному місті Острозі, що розташоване на Волині.

Для організації навчального процесу було залучено освічених чоловіків, знавців грецької, латинської та церковнослов'янської мов. Саме таким чином з'явилася і ця книга — буквар, створений для навчання, за участю Івана Федоровича (Федорова). Ці факти доводять, що друкарня та Острозька школа були засновані не пізніше 1578 року, адже ще у 1576–1577 роках для потреб школи вже було видано буквар. Друкарня та школа активно співпрацювали: перша виготовляла навчальні матеріали, а друга готувала освічені покоління. На

жаль, до наших днів дійшли лише два екземпляри Острозького букваря: один зберігається у Королівській бібліотеці в Копенгагені, а інший — у бібліотеці міста Гота в Німеччині [50, с. 221].

Становлення та розвиток Острозької академії й культурного центру в Острозі наприкінці XVI — початку XVII століття були тісно пов'язані з діяльністю князівського роду Острозьких. Ця родина, яка належала до найвпливовіших магнатів Східної Європи XVI століття, поєднувала дві ключові тенденції: збереження давньоруських традицій і прагнення долучитися до західної культури. Князі Острозькі приділяли значну увагу меценатству в релігійній і культурній сферах. Вони засновували церкви, монастирі та навчальні заклади при них. Особливу роль у меценатській діяльності відіграв Василь-Костянтин Острозький, завдяки котрому було створено Острозьку академію та друкарню, а також активізувалося видання полемічної літератури [33].

Його величезні маєтки, впливове походження і ключові державні посади дозволили йому протягом багатьох років відігравати одну з провідних ролей у політичному житті країни [40, с. 13]. Як визнаний лідер православної опозиції в Речі Посполитій, він активно брав участь у всіх значущих політично-релігійних процесах свого часу. Особливим доказом його авторитету стало призначення на посаду патріаршого екзарха православних Речі Посполитої. Його щедрі пожертви на храми та монастирі здобули йому славу від Вільнюса аж до Александрії (в Єгипті). Костянтин-Василь Острозький став фундатором академії, друкарні та літературно-публіцистичного кола [40, с. 13]. Його вибір міста Острога для створення культурного, освітнього і видавничого центру не був випадковим. Одним із ключових міркувань була престижність цього рішення: Острог був родинним гніздом його аристократичного роду.

У місті Острог, що належав до православної Луцько-Острозької єпархії, функціонував кафедральний собор — замкова Богоявленська церква, де часто перебував єпископ зі своїм кліром. Також князівські двори в Острозі та Дубні стали важливими осередками політичного життя України на межі XVI–XVII століть. Василь-Костянтин Острозький, за свідченнями сучасників, створював

школу з розмахом, який дорівнював майже королівському. Вагомий внесок у заснування Острозької академії зробила також Гальшка Острозька — небога князя Василь-Костянтин Острозький. У своєму заповіті вона передала значні кошти «на академію та шпиталь», зокрема власні маєтності та 6 тисяч кіп грошей, що стало важливою матеріальною основою функціонування навчального закладу. Її благодійницька діяльність є яскравим прикладом участі української шляхти, зокрема жінок, у розвитку освіти та підтримці культурно-освітніх ініціатив ранньомодерної доби [40, с. 14].

Точна дата заснування Острозької академії, як і деталі її становлення, залишаються невідомими через відсутність достатньої кількості документів. До нас дійшли лише уривчасті свідчення, що стосуються її діяльності, та опосередковані джерела. Існує ймовірність, що документи було навмисно знищено. До цього могли бути причетні єзуїти, котрі отримали фундацію князя Василя-Костянтина для академії. Знищення могло відбуватися й пізніше, у середині XIX століття, під час утисків з боку російської імперської влади, коли в регіоні активно руйнувалися архіви та книги, пов'язані з уніатською спадщиною — хоч їхня значна частина мала православне походження. Після закриття академії наприкінці 1630-х або на початку 1640-х років документи втратили свою актуальність. Особи, які відповідали за їхнє збереження, можливо, не бачили необхідності у їхній подальшій охороні.

Історія Острозької академії чітко поділяється на три ключові періоди. Перший з них охоплює роки з 1577 по 1586 та позначений становленням закладу. Цей етап вирізнявся значним інтелектуальним піднесенням. Уже з перших років існування академія стала важливим культурним і освітнім центром із власним видавництвом. До роботи активно залучали представників різних конфесій і наукових напрямів, що сприяло повноцінному розвитку навчального закладу. У період з 1587 до початку 1620-х Острозька академія переживала свій розквіт. Керівництво закладу налагодило активні міжнародні зв'язки з іншими країнами та відомими освітніми й науковими центрами Європи, такими як заклади освіти Греції, країн Балканського регіону, Австрії та Литви [54, с. 134].

У цей час до академії приєдналися численні видатні діячі як з України, так і з-за кордону, привносячи свій цінний досвід, отриманий у провідних університетах Європи. Крім того, ченці з Афону доставляли до Острога богословські праці й рукописи, які відігравали важливу роль у розвитку освітнього процесу.

Третій етап, що тривав з 1621 до 1636 років, ознаменував поступове згасання і занепад академії. Протягом життя князь Василь-Костянтин Острозький всіляко підтримував розвиток закладу. Однак у старшому віці його зусилля ослабли через хворобу, спричинену особистими втратами, зокрема смертю сина Олександра. За відомостями дослідника Василя Ульяновського, навіть у важкий період наприкінці 1603–1604 років князь намагався допомагати академії та її друкарні, хоча й втратив частину колишнього запалу. Після смерті князя Острозька академія занепадає, оскільки сини князя не продовжували меценатську діяльність свого батька [19, с. 332]. Академія припинила свою діяльність в 1636 році.

У 1576 році королівський трон Речі Посполитої посів відданий католик Стефан Баторій, якого згодом змінив такий же ревний у питаннях віри Сигізмунд III (1587–1632).

Водночас уже існуючі академії активно чинили опір появі нових, конкурентних навчальних закладів [40 с. 17]. Проте формальна невизначеність статусу закладу, разом із його приватним характером, сприяли створенню в Україні першої світської публічної школи, незалежної від держави, церковної ієрархії і навіть від Православної Церкви. У штаті викладачів (бакалаврів) та серед ректорів переважали миряни, а духовництво залучалося здебільшого через нестачу інших інтелектуальних кадрів. Насправді, саме в Острозі було вперше подолано монополію Церкви на освіту в Україні.

Висновок до 2 розділу. Отже, історичні умови заснування Острозької академії були зумовлені сукупністю політичних, релігійних і культурних процесів другої половини XVI ст. Включення українських земель до складу Речі Посполитої, посилення впливу католицької церкви та активна діяльність

єзуїтських освітніх осередків поставили православне населення перед необхідністю інтелектуального й духовного самозахисту. Кризовий стан православної ієрархії, зростання процесів полонізації та конфесійного протистояння вимагали створення власного освітнього центру, здатного забезпечити належний рівень богословської й гуманітарної підготовки.

У цих умовах ініціатива князя Костянтина-Василя Острозького стала відповіддю на виклики часу. Заснування академії було не лише культурним, а й суспільно-політичним кроком, спрямованим на зміцнення позицій православної спільноти та формування освіченої еліти. Острозька академія постала як осередок поєднання традицій східного християнства з досягненнями європейської гуманістичної освіти, що дозволило їй відіграти важливу роль у процесах національно-культурного відродження. Таким чином, створення Острозької академії стало закономірним результатом історичних обставин епохи та важливим етапом у розвитку української освіти й духовної культури наприкінці XVI ст.

РОЗДІЛ 3

ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ ЯК ОСЕРЕДОК КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ

Острозька академія одночасно виконувала функції наукового гуртка, що об'єднував переважно богословів і філологів, та навчального закладу, де втілювалась концепція гуманістичної освіти. Існує припущення, що ця установа представляла собою багатоступеневу школу зі ступенями початкової, середньої та вищої освіти. Науковці зазначають, що Острозька академія не мала офіційного статусу ні як вищий, ні навіть як середній навчальний заклад.

Водночас важливо врахувати два аспекти. Перший: академія діяла в межах приватного міста, що належало князю Василю-Костянтину Острозькому, і тому потреби в отриманні офіційного статусу не було. Другий: у Речі Посполитій надання офіційного статусу найбільше практикувалося щодо католицьких навчальних закладів, тоді як православним чи протестантським це було здійснити значно важче. З огляду на це, можна вважати малоімовірним, що Острозька академія, яку католики часто сприймали як оплот православ'я, могла отримати подібний статус [28, с. 354].

3.1. Структура та особливості навчального закладу

При організації школи, як і всього культурно-видавничого центру в Острозі, частково використовували приклад приватних католицьких та протестантських закладів Речі Посполитої, а також досвід провідних закордонних університетів. Ключовою рисою школи стало впровадження навчальної програми на основі семи «вільних мистецтв», що було традиційним для середньовічної Європи, проте новим для освітньої системи України. Програма включала «тривіум» (граматику, риторику, діалектику) і «квадривіум» (арифметику, геометрію, музику, астрономію).

При цьому заклад мав відмінності від західноєвропейських чи польських шкіл: він зберігав виразний національний колорит і орієнтувався на грецько-візантійську культурну спадщину. Унікальність школи полягала також у тому,

що вона адаптувала до українських умов гуманістичну ідею тримовного навчання (гебрайсько-греко-латинського) із заміною іврити на церковнослов'янську мову відповідно до релігійних і культурних потреб тогочасної України. Поняття тримовної школи вперше було запропоноване Еразмом Роттердамським у Європі [40, с. 14].

Навчальні заклади з таким напрямом повинні були сприяти вивченню трьох сакральних мов і підтримувати видання текстів Біблії. Цей підхід отримав визнання у діяльності іспанського кардинала Франсіско Хіменеса, який заснував університет в Алькала де Енарес і розпочав випуск багатомовної Біблії (гебрайською, грецькою, латинською та халдейською мовами), так званої Комплютенської поліглотти. Ідею тримовного виховання реалізували також у Лувенському університеті в Бельгії, створивши «Колегіум Трілінгве», а аналогічний заклад виник у Парижі — знаменитий «Колеж де Франс». У Європі XVI століття велика увага приділялася вивченню гебрайської та грецької мов, що практикувалося як у реформованих університетах Німеччини, Ягеллонському університеті, так і в протестантських та католицьких середніх школах Польщі. Однак поступово увага до гебраїстики послабилася, і програми навчання зосередилися головним чином на латині та меншою мірою — на грецькій мові. Роттердамський ліцей був частково взятий за основу для створення школи в Острозі.

Це видно з аналізу книг, які передували виданню першої Біблії церковнослов'янською мовою в Острозі 1581 року. Заснування академії тісно пов'язувалося з підготовкою до цього значного видання. Її метою було сприяння розвитку біблійних студій не лише у філологічному аспекті, але й у богословській сфері.

У період свого розквіту Острозька академія цілком відповідала високим стандартам європейських колегіумів, адже навчання проводилось із врахуванням передового європейського досвіду. Варто зазначити, що на початку своєї діяльності академія не мала курсу «богослов'я», що перешкоджало визнанню її як повноцінної академічної установи. Згодом, залучивши викладачів

з Греції, богослов'я включили до навчальної програми як окрему дисципліну. Освітній процес складався з трьох основних рівнів: початковий, середній та старший. Учні називали спудеями, що походить від грецького слова σπουδαίος, яке означає «старанний».

У період XVI–XVIII століть ця назва застосовувалася до студентів академій, колегіумів та середніх або початкових класів. Крім вивчення традиційних «семи вільних мистецтв», з раннього віку спудеї заглиблювались у церковнослов'янську та грецьку мови і навчались молитвам. Прийнято вважати також, що в Академії вивчалась також польська та старосврейська мови. В середній школі учні займались опануванням іконопису та церковного співу. У старших класах учні поглиблювали знання у філософії та богослов'ї [19, с. 333].

Навчальний процес був направлений на розвиток особистості, виховання глибокорелігійних людей, відданих православній вірі та своєму народові. Оскільки система освіти в академії включала три рівні, навчання починалось у початкових класах із паралельного опанування церковнослов'янської та грецької мов — мов Святого Письма і церкви та молитви. У процесі навчання дітей одночасно вчили читати та запам'ятовувати основні молитви, які були центральними текстами в Острозькому Букварі. Передусім учні опановували головні молитви, що вважалися фундаментом усього подальшого навчання.

Пізніше переходили до «Символу віри» та довгих молитов, таких як тексти Володимира Мономаха, Василя Великого та царя Манасії. На кінцевих сторінках Букваря діти знайомилися з повчаннями з Книги Приповістей Соломонових і послань апостола Павла, які закликали до навчання, підкреслювали роль батьків у вихованні та акцентували увагу на важливості терпеливості, прощення і гармонії в християнських сім'ях, де зразком є Христос і Церква [4, с. 44-45].

Важливим елементом духовного виховання був церковний спів. В Академії розуміли, що найвищі духовні істини дитина більше сприймає серцем, душею та інтуїцією через мелодію, ритм і звуки молитовного співу. Такий спів будив найглибші духовні почуття і допомагав дитині наблизитися до Бога. Тому

вивчення церковної музики займало значне місце. Учні об'єднувалися в церковний хор кафедрального Богоявленського собору. Їхнє виконання молитов за «Острозьким наспівом» поєднувало музичні традиції греко-візантійської та західноєвропейської церковної культури і вирізнялося особливою мелодійністю. З перших днів навчання у стінах академії діти опинялися у середовищі духовності православної церкви.

Вони детально вивчали церковнослов'янську та грецьку мови, молитви, канони церковних свят, релігійні тексти й основи церковного співу. Ця атмосфера ставала невід'ємною частиною їхньої особистості. На завершальному етапі навчання у старших класах вихованці переходили до засвоєння філософії й богослов'я — найвищих наук того часу. Маючи ґрунтовне знання церковнослов'янської, грецької та латинської мов, вони могли читати й досліджувати оригінальні тексти Старого та Нового Завітів, поглиблюючи свої знання духовних істин [4, с. 44–45].

Зважаючи на запити і уподобання різних соціальних груп того часу, Острозький культурно-освітній центр сприяв розвитку різних напрямів української культури епохи. Його структура включала колегію, друкарню та науково-літературний гурток. Острозька школа, що орієнтувалася на європейську освітню модель, пропонувала вивчення семи так званих вільних мистецтв, які поділялися на дві групи: *trivium* і *quadrivium*.

До *trivium* належали граматики, риторика і діалектика, тоді як *quadrivium* охоплював арифметику, геометрію, музику та астрономію. Особливу увагу приділяли *trivium*, особливо вивченню мов, адже перекладацька та літературна діяльність, опанування духовної спадщини минулого та здобутків західноєвропейської культури потребували ґрунтовної філологічної підготовки. У центрі вивчали старослов'янську, грецьку та латинську мови. Старослов'янська і грецька мови мали особливе значення для розвитку української духовної традиції.

Латинська ж була введена з огляду на її важливий статус у системі гуманістичної освіти XVI століття, яка мала провідне значення у всіх

європейських країнах [56, с. 90]. Латинська мова вважалася символом культурної еліти не лише в Західній Європі, але й у Речі Посполитій. Володіння нею було ознакою освіченості і необхідною умовою для успішної політичної кар'єри. Однак інформація про викладачів цього предмета в Острозькій академії є досить обмеженою. Можна припустити, що певні грецькі науковці, які прибули до Острога після навчання на Заході, могли викладати не лише грецьку, а й латинську мову.

Одним із можливих викладачів латини міг бути придворний поет князя Василя-Костянтина Острозького, Симон Пекалід. Севастян народився в польському місті Олькуш у родині міського радника Тобіаша Пенкалі та міщанки Ганни Старчиновської. У 1585–1589 роках навчався в Краківському університеті, де здобув ступінь бакалавра мистецтв. Згідно із записами університету, у цей період він «став русином». Під час навчання, імовірно, Пекалід встановив зв'язки з князем Янушем Острозьким, а пізніше — з його батьком Василем-Костянтином, ставши їх придворним поетом. У Львові 1601 року він видав свій поетичний твір «Epithalamium», який був присвячений шлюбу Яна Щасного Гербурта та Єлизавети Заславської. Найбільшу ж славу здобула його латиномовна поема «Про острозьку війну» («De bello Ostrogiano»), опублікована 1600 року в Кракові. У цьому творі, адресованому князям Острозьким, описується конфлікт між ними та козацьким військом Криштофа Косинського у 1593 році [32 с. 230].

У згаданій поемі академія Острога фігурує як «тримовна гімназія», яка прославила край завдяки розвитку «вільних наук». Можливо, в академії також викладалася основи поезії і техніка віршування, про що свідчить видання в 1581 році «Хронології» Андрія Римші. Хоча поширена думка про його зв'язок із академією залишається недоведеною через відсутність точних біографічних даних, однак його твір є одним із перших прикладів поезії нового типу в українській літературі і міг слугувати посібником для навчання умінню складати вірші.

Ця літературна практика отримала широке поширення серед діячів академії, зокрема у творчості Герасима Смотрицького та Дем'яна Наливайка. Острозька академія також прагнула створити оригінальне богословське спадок на основі східної святоотцівської традиції, що знайшло відображення у виданні Острозької Біблії.

Ця праця мала переважно богословський характер, а передмова Герасима Смотрицького до книги засвідчувала її функцію як джерела для богословських студій. У межах окремих примірників Біблії також зустрічаються коментарі на полях, які свідчать про інтерес читачів до глибшого теологічного аналізу. Ці листи датовані 1578 роком, періодом зародження Острозької академії та підготовки до видання Острозької Біблії.

До найбільш значних богословів Острозької академії ймовірно належав Василь Суразький (Малюшицький). Він сам себе називав «многогрішним и хуждшим в христианах убогим Василиєм». Сучасники, такі як Іпатій Потій, Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович та Іван Кунцевич, вживали ім'я Василь Суразький. У своїй праці «Антиризис» Іпатій Потій наводить підстави для твердження, що Суразький міг бути слугою Василя-Костянтина Острозького. У документах Кременецького земського суду Василь Суразький зазначається як «старший будівничий і патрон шпиталю Острозького та всіх маєтків, які до нього належать» за період між 1593 та 1607 роками. Ймовірно, він виконував обов'язки наглядача Суразької фундації, яка була передана для діяльності Острозької академії. Це дозволяє припускати, що він міг обіймати посаду ректора академії — така практика, коли функції ректора й наглядача фундації поєднувалися в одній особі, вже була відома за прикладом діяльності Сави (Самуїла) Фляки [32, с. 230].

Василь-Костянтин залучив до викладання в Острозькій академії талановитих вітчизняних і зарубіжних фахівців, серед яких були літератори, мовознавці, природознавці та інші діячі науки. Багато хто з них здобув освіту в провідних університетах Європи, таких як Падуя, Венеція і Краків. Один із випускників академії, архімандрит Києво-Печерської лаври Захарія

Копистенський, пізніше у праці «Поліфонія» зазначав, що в Острозі зібралося безліч видатних промовців рівня Демосфена, філософів, мудреців, докторів слов'янської, грецької та латинської мов, видатних математиків і знавців старослов'янської науки. Першим ректором навчального закладу став Герасим Данилович Смотрицький — письменник і педагог, автор полемічного трактату «Ключ до царства небесного» (1587 рік) [28, с. 354]. Він походив з Поділля, його батько служив дяком і мав досвід переписування книг.

Сам Герасим працював писарем у Кам'янці-Подільському, важливому адміністративно-політичному та культурному центрі. Приблизно в 1576 році, за запрошенням князя Василя-Костянтина Острозького, Герасим переїхав на Волинь. Історичні записи свідчать про друк у Львові «Апостола» 1576 року, де згадується королівський привілей підписаний князем Острозьким і пов'язаний з діяльністю Герасима Даниловича, що тоді обіймав посаду підскарбія при княжому дворі.

Ймовірно Герасим Смотрицький одночасно був викладачем і ректором Острозької академії, активно займаючись літературно-науковою діяльністю. Він також долучився до роботи в Острозькій друкарні та редагування тексту Острозької Біблії, яка вийшла друком у 1580–1581 роках. Ця Біблія стала першою друкованою версією на старослов'янській мові та першою в Європі, складеною на основі різних текстів [32, с. 226–227].

Роль Герасима Смотрицького у підготовці цього видання була надзвичайно важливою. Крім того, збережені відомості про деякі його літературні праці, зокрема посвячені митрополиту Онисифору Дівочці та антикатолицькі тексти, такі як «Ключ царства небесного» і «Календарь римски новы», які вийшли друком у 1596 році. Ці твори були спрямовані проти католиків і реформації календаря в католицькій церкві в 1582 році. Ще одним відомим ректором академії був Сава Фляка (Флячич), що походив із заможної родини міщан Острога. Ймовірно, він отримав освіту в академії та з початку XVII ст. слугував князю Острозькому. У документах 1618 року зазначено його призначення ректором академії, а також дозорцем добр Суразької фундації, яку

передали для потреб навчального закладу. Сава Фляка займався організаційними питаннями академії, серед яких укладання довідки про її фінансове забезпечення близько 1621 року. Наприкінці свого життя він прийняв чернечий сан у Межигірському монастирі, де і спочив у мирі до 1634 року, взявши ім'я Самуїла.

Острозька академія вирізнялася високим рівнем викладання, зібравши потужний викладацький склад, до якого належали видатні інтелектуали, випускники латинських, протестантських і православних освітніх закладів. Серед викладачів академії були такі видатні особистості, як Феофан Грек, Кирило Лукаріс, Ян Лятос, Василь Суразький, Іоф Княгеницький, Дем'ян Наливайко, Тимофій Михайлович, Герасим Смотрицький та інші. Окремо слід згадати грека Никифора Картакузіна, відомого своєю ерудицією та здобуттям освіти в Падуанській академії.

Серед видатних діячів академії варто виділити також грека Кирила Лукаріса, який народився у столиці Криту — Кандії. Він навчався в університетах Венеції та Падуї, а згодом став одним із ректорів Острозької академії. У подальшому він обіймав посади патріарха Александрійського (1602–1621 рр.) та Константинопольського (1621–1638 рр.). Приїхавши до Острога в сані архімандрита, Лукаріс зацікавився науково-освітньою діяльністю академії і активно долучився до її педагогічного та суспільного життя. Відомо про 16 листів у його переписці з острозькими діячами, оригінали яких нині зберігаються в Константинополі, у монастирі Гробу Господнього [50, с. 222].

Особливу увагу привертає також науковий внесок польського вченого Яна Лятоса (Лятоша) — астронома, математика, доктора медицини, філософа і магістра астрології. Цей випускник Краківського та Падуанського університетів був професором і деканом медичного факультету Краківської академії. Народившись у Кракові в 1539 році, він закінчив Ягеллонський університет у 1563 році, здобувши ступінь магістра філософії, і вже в 1565 році почав викладати в Краківській академії.

Лятос залишив після себе багатий науковий доробок, зокрема роботи, які досліджують взаємозв'язок астрології та медицини. Серед них були праці про

взаємне розташування планет Сатурна та Марса, затемнення Сонця і Місяця, а також брошура про вплив фаз Місяця на вигнання глистів з людського організму. Учений вірив у можливість прогнозування хвороб та їх лікування на основі розташування небесних тіл.

Для поглиблення своїх знань у медицині Лятос у 1575 році відправився до Італії для навчання на медичному факультеті Падуанського університету, який тоді мав величезну світову популярність. Отримавши звання доктора медицини, у 1577 році він повернувся до Кракова [50, с. 223].

У 1582 році до Краківської Академії був отриманий новий папський календар від Папи Григорія XIII. Лятос критично поставився до цього календаря через суттєві математичні недоліки. Його позицію схвалили вчені як в Острозі, так і у Москві. Проте внаслідок своєї незгоди з офіційною позицією у 1598 році його позбавили професорської посади в Краківській академії. Вирішальною подією стало його переїзд до Острога завдяки дружнім стосункам із князівською родиною Острозьких. Цей етап життя значно збагатив як наукову діяльність самого Лятоса, так і інтелектуальну й педагогічну атмосферу Острозької академії.

Точну дату прибуття Яна Лятоса до Острога встановити складно, оскільки сучасні дослідники висувують різні припущення. У стінах Острозької академії Ян Лятос викладав математику і медицину польською мовою. Про це свідчать конспекти лекцій студентів, які містять його астрологічні розрахунки та математичні задачі. Крім того, при академії він вперше в Україні організував госпіталь, де особисто надавав медичну допомогу хворим. З 1594 року Лятос присвятив чимало своїх праць родині князів Острозьких [50, с. 224].

Він складав гороскопи та прогностичні твори для їхніх членів, був їхнім сімейним лікарем. Особливе значення має видана ним у 1602 році в Острозі книга з календарем, у якій він врахував недоліки григоріанського календаря. На жаль, більшість наукових праць Лятоса не збереглась і в наш час практично недоступна; у бібліотеках Польщі наразі є лише кілька примірників. Важливо відзначити також діяльність білоруса Андрія Римші, вихідця із шляхетської

кальвіністської родини з-під Новогрудка. У 1572 році він почав служити в родині Радзивіллів, через яких познайомився з князем Острозьким.

Діяльність князя Острозького, який об'єднував навколо себе діячів різних конфесій, ідеологій та політичних поглядів, сприяла створенню в його осередку значного, як на ті часи, інтелектуального потенціалу. Це, у свою чергу, стало стимулом до активізації обміну ідеями та духовного взаємозбагачення серед острозьких книжників.

Подібна співпраця зумовила поступове усвідомлення необхідності пошуку альтернативного шляху культурного розвитку. Цей шлях мав відходити від західних і суто православних східних зразків, прагнучи синтезувати досягнення візантійсько-руської духовної традиції з інтегрованими у місцевий контекст елементами інших культур. Острозькі книжники стали першими в українській інтелектуальній історії, хто уважно спробував реалізувати такий підхід до синтезу. Водночас у діяльності цього осередку явно домінували східнослов'янські та грекофільські орієнтації [49, с. 215].

Значний розвиток релігійної культури в місті відігравав важливу роль у духовному становленні острозьких спудеїв. Вони перебували у вирі релігійної літератури, філософії, музики, іконопису та особливої атмосфери високого сакрального мистецтва, яке панувало в Острозі того часу. Ідеологічна боротьба загартовувала їхній дух і зміцнювала віру. Завдяки цьому в стінах Острозької академії зросла ціла плеяда духовних провідників нації — священників, проповідників, письменників, які стали гідними носіями національної духовної культури.

Досвід Острозької академії дає підстави стверджувати, що формування національної свідомості неможливе без глибокого духовного становлення особистості та плекання національних і духовних цінностей. Виховання патріотизму потребує нерозривного зв'язку з релігією. Академія стала прикладом гармонійного поєднання національного й духовного начал, що може бути орієнтиром для наших сучасних навчальних закладів.

Надзвичайно важливим є формування духовної особистості на основі не лише християнської етики, але й усієї християнської культури — богослов'я, філософії, літератури, музики, образотворчого мистецтва. Адже саме таким комплексним підходом керувалися в першій вищій школі України — Острозькій академії, яка стала справжнім джерелом духовного просвітництва для цілого народу.

Діяльність Острозької академії в період 70-х років XVI століття – 30-х років XVII століття стала визначним етапом в історії розвитку освіти в Україні. Її заснування було зумовлене складною культурно-освітньою ситуацією того часу, коли в Україні не існувало православних навчальних закладів, здатних конкурувати з європейськими, протидіяти поширенню католицьких і реформаційних ідей, об'єднувати провідних вчених, діячів культури та православної церкви для роботи над релігійними книгами, перекладами й полемічними творами. Розвиток Острозької академії умовно поділяється на три основні етапи: становлення (1577–1586), період найбільшого розквіту (1587–1620) та занепад (1621–1636) [47, с. 87].

За час свого існування академія досягла такого рівня, який багатьма показниками не поступався європейським освітнім центрам. Тут викладали дисципліни, що охоплювали традиційний «тривіум» і «квадривіум», а також слов'янську, грецьку, латинську і старосєврейську мови; пізніше до навчальної програми додали богослов'я.

Заклад також зібрав унікальний колектив педагогів, серед яких були як українські діячі (Герасим Смотрицький, Василь Суразький та інші), так і чужоземні вчені (Кирило Лукаріс, Ян Лятош та інші). Завдяки їхній праці Острозька академія підготувала близько 500 студентів (спудеїв). Смерть князя В.-К. Острозького, головного мецената академії, у 1608 році спричинила значне послаблення її діяльності, що зрештою привело до занепаду закладу. Проте науково-педагогічна спадщина академії залишилась видатним явищем української культури і продовжує викликати зацікавленість дослідників.

Творча діяльність викладачів та діячів академії сприяла створенню численних наукових, полемічних і філософських праць. Особливе значення мав переклад Біблії на старослов'янську мову, що став одним з найважливіших духовних і культурно-освітніх здобутків в історії України. Острозька академія об'єднала освітян і науковців зі всієї Європи, утворивши неповторний центр духовної та освітньої активності.

Його діяльність залишається важливим об'єктом для подальших історичних, етнографічних і педагогічних досліджень. Пошук втрачених творів, підручників та рукописних книг сприятиме збагаченню національної історично-культурної спадщини України.

3.2. Острозька друкарня та її роль у поширенні книжної культури

Іван Федорович (Федоров) (Додаток 4) вписав золоту сторінку в історію України та розвитку книгодрукування. Завдяки його діяльності місто Острог стало одним із перших центрів друкарства в нашій країні. У списку першодрукарів відзначаються такі визначні особистості, як Йоган Гутенберг, Альд Мануцій, Швайпольт Фіоль, Франциск Скорина, Іван Федоров і Петро Мстиславець. На той час в Україні друкарень майже не було, а ті, що були, використовували здебільшого латинську та польську мови. Єдиним майстром, який володів кириличним шрифтом і практично застосовував його, був Іван Федоров. Князь Острозький побачив у ньому енергійну особу, яка була пристрасно віддана справі друкарства. Точний рік народження та походження Івана Федорова (Федоровича) залишаються невідомими.

У післямові до Острозької Біблії 1581 року він зазначив, що є сином Федора з Великої Росії. Багато інформації про життя Івана Федоровича та його друкарні зберігається в архівах Львова та Києва. У своїй праці «Євангеліє учительне» Іван Федоров висловлював думку, що людський життєвий шлях залежить від волі самої людини, її прагнення до знань і створення добрих справ. Він проголошував принцип рівності всіх людей і доступу до земних благ, включно з освітою [50, с. 217].

До 1960-х років були відомі лише три книги, видані Іваном Федоровим: Новий Завіт (1580) з алфавітним покажчиком, складеним Тимофієм Михайловичем; знаменита Острозька Біблія (1580–1581) — перше повне видання церковнослов'янського тексту Біблії серед народів Східної Європи; а також двосторінкова листівка «Хронологія», надрукована у 1581 році Андрієм Римшею, де на двох аркушах подано назви місяців трьома мовами — латинською, єврейською та українською — разом з дворядковими віршами. Острозька Біблія стала важливим внеском у розвиток слов'янського друкарства. В її основі лежали джерела, як-от Геннадієвська Біблія, грецькі списки Біблії, привезені з Риму, грецькі тексти зі Сходу та видання із Західної Європи. Книга потрапила до каталогу Бодлеянської бібліотеки в Оксфорді у 1620 році і була доступна провідним науковцям того часу, а пізніше — навіть Іванові Франкові. В Україні на сьогодні збереглося понад 270 примірників цієї книги. На момент впровадження книгодрукування Острозька Біблія стала важливим репрезентантом слов'янської культури за межами князівства. Це видання, наприклад, перебувало серед володінь Густава II Адольфа, кардинала Ф.Берберіно та інших відомих діячів.

Чудова гравюра рамки титульного аркуша свідчить про високий рівень художнього оформлення Біблії. У її дизайні простежуються елементи українського орнаменту. Серед прикрас книги були: заставки, кінцівки, декоративні візерунки у вигляді листочків, зірочок і хрестиків. Згідно з дослідженнями професора Якіма Запаса, оформлення книги включає декілька десятків заставок, кінцівок та інших елементів художнього оздоблення. Крім біблійних текстів, у книзі містяться вірші Герасима Смотрицького, який також написав передмови [50, с. 219].

3.3. Вплив Острозької академії на формування православної інтелектуальної еліти в контекст міжконфесійної боротьби

На час заснування Острозької слов'яно-греко-латинської академії в 1576 році Україна перебувала на перехресті впливів двох культур — греко-

візантійської та західноєвропейської. Хоча українські землі на той час належали до Польсько-Литовської Речі Посполитої, українці та поляки істотно відрізнялися одні від одних, насамперед за етнолінгвістичними та релігійними ознаками.

Ці контрасти особливо загострилися після ухвалення Люблінської унії 1569 року, яка призвела до серйозних змін у житті українців. Внаслідок цього український народ втратив значну частину своїх традиційних прав, а заможна еліта зазнала суттєвого впливу процесів латинізації та полонізації. Ці порушення прав «руського народу», посилення національно-релігійного гноблення та духовного тиску спричинили пробудження національної свідомості в українському суспільстві.

Важливими свідченнями цих змін стали активні виступи на захист власної ідентичності, серед яких реакція на прийняття Берестейської унії 1596 року та селянсько-козацькі повстання під проводом Криштофа Косинського та Северина Наливайка в 1591–1594 роках. Засновник Острозької академії, впливовий український князь Василь-Костянтин Острозький, спершу підтримував ідею церковної унії з Римом на засадах універсальної унії. Ці процеси зрештою призвели до Берестейської унії 1596 р. і створення унійної українсько-білоруської (греко-католицької) церкви. Князь сподівався, що це дозволить українській православній церкві здобути рівноправний статус поряд із римо-католицькою церквою в межах Польсько-Литовської Речі Посполитої.

У листі від 21 червня 1593 року князь Василь-Костянтин Острозький звернувся до сенатора Речі Посполитої та каштеляна берестейського Іпатія Потія, представивши проєкт універсальної унії. У цьому документі він запропонував об'єднати церкви на рівноправних засадах. Це звернення було направлене до Потія не випадково, адже той мав репутацію одного з провідних організаторів Берестейської унії і був колишнім приятелем князя, якому Острозький свого часу допоміг здобути сан єпископа Володимирського та Берестейського за правом патронату.

Острозький сподівався, що Потій стане на захист прав і свобод православних та підтримає заборону переходу з православ'я до католицизму. Розробляючи свою концепцію унії, Острозький не міг не замислюватися над причинами, чому священнослужителі православної церкви часто сумнівалися у вірогідності грецького віровчення та у розв'язанні кризи орієнтального християнства.

На його думку, однією з причин була слабка підготовка православних богословів, котрі в релігійних дискусіях з католиками програвали через недостатнє знання біблійних текстів і богословських трактатів. Полемічні дискусії показали, що багато православних ієрархів не володіють належною богословською освітою для ефективного ведення міжконфесійних суперечок [20, с. 5].

Проект універсальної унії передбачав значну реформу православної церкви шляхом розвитку освіти, науки та книгодрукування. Засновуючи академію, князь вважав, що необхідно виховувати нову духовну й інтелектуальну еліту України, здатну глибоко досліджувати давньоруську історично-культурну спадщину, а також через діяльність ієрархів і теологів Східної церкви.

Водночас він прагнув з'ясувати причини кризи Київської митрополії у теології, перейняти філософсько-богословський досвід Заходу та сприяти інтеграції православної України в культурний, освітній, науковий і політичний контекст Європи через унію. Князь Василь-Костянтин Острозький розмірковував над тим, як підвищити авторитет Східної церкви, зокрема Київської митрополії, і дбав про престиж православного християнства, що значно постраждав через церковний розкол між Сходом і Заходом у середині XI століття.

Водночас частина високопоставлених діячів православного духовництва через унію втратила національну відповідальність за збереження культурно-православної ідентичності, що спричинило внутрішній конфлікт «Русі з Руссю». Однак князь бачив опору у значній частині священнослужителів, які активно

захищали канонічну православну церкву, не були байдужими до національних, культурних та освітніх питань і прагнули зберегти етнорелігійну унікальність. Більше того, вони вступали в напружену полеміку з тими представниками українського духовництва, які відступали від батьківської віри й намагалися повернути «руський народ до римської віри» [42, с. 318].

У таких культурно-освітніх центрах, як Острог, Київ і Львів, активно розвивалася полемічна література, котра слугувала засобом захисту української православної церкви та народу від релігійної й політичної експансії. У 1587 році в Острозі був надрукований перший український полемічний твір — «Ключ царства небесного» Герасима Смотрицького. Серед інших важливих полемічних праць варто згадати анонімну «Пересторогу...», «Тренос» Мелетія Смотрицького, «Палінодію...» Захарії Копистенського, а також «Книжицю...» і «Оборону виправданням» Василя Суразького.

Крім цього, вагомий внесок у полемічну літературу зробили відповіді Клірика Острозького від імені Василя-Костянтина Острозького на тези уніата Іпатія Потія і багато інших аж до морально-богословських творів українського бароко, зокрема «Меч духовний» і «Труби словес проповідних» Лазаря Барановича, «Ключ розуміння» та «Розмова білоцерківська» Іоанікія Галятовського тощо.

Свій вклад залишили й твори таких авторів, як Стефан Зизаній, Христофор Філалет, Андрій Мужилівський, Петро Могила, Інокентій Гізель, Варлаам Ясинський, Зосим Сोगнилевич, Євстахій Кисіль тощо [20, с. 10].

Острозький культурно-освітній гурток, подібно до братств, став інтелектуальним осередком підтримки православ'я. Острозька школа виховала високоосвічених полемістів і публіцистів, які через друковані полемічні твори зверталися до широкого кола читачів. У цих творах формувалася система цінностей, яка враховувала запити різних соціальних прошарків, обґрунтовувались догматичні, філософські, політичні й етичні концепції, а також розроблялася власна полемічна стратегія.

Органічною основою духовного й творчого пошуку острозьких полемістів слугували праці отців церкви та культурна спадщина Київської Русі. Вони прагнули акцентувати увагу на їхньому значенні, активно використовуючи ці джерела у своїй діяльності. Полемісти ретельно досліджували стародавні рукописи, шукаючи відповіді на актуальні релігійні питання, з наміром оновити й зміцнити православну церкву на основі цих духовних здобутків [27, с. 110].

Особлива роль у боротьбі за незалежність православної церкви, збереження і зміцнення її конфесійної ідентичності завжди належала українському духівництву. Впродовж століть воно виступало важливою складовою культурно-просвітницького життя. Ще з часів Київської Русі духівництво виконувало функцію інтелектуальної еліти, яка формувала не лише релігійні засади, але й впливала на суспільно-політичні процеси та розвиток культури.

Українське духовенство гідно виконувало свою місію від запровадження християнства, зберігаючи й примножуючи духовні традиції, розвиваючи ідеали моральності, любові, співчуття, милосердя і готовність до самопожертви в ім'я віри та свободи народу.

Саме в його середовищі визрівали видатні мислителі-гуманісти, які приділяли особливу увагу дослідженню історії України, витоків українського народу і його місця в історії світу. У полемічних творах, панегіриках, проповідях та ще раніше в літописах, хроніках і життєписах, пронизаних патріотизмом і тривогою за долю рідної землі, можна побачити яскравий прагнення до відродження величі України-Руси.

Ці твори утверджували віру у відновлення слави колись могутньої української держави — Київської Русі, оспівуючи надію на краще майбутнє серед непростих історичних викликів [20, с. 14].

Князь Василь-Костянтин Острозький сприяв становленню антикатолицьких і антиуніатських релігійно-освітніх та культурних осередків, таких як Києво-Печерська лавра, Львівське братство та Межигірський монастир.

Засновником останнього був чернець Афанасій — вихованець князя Острозького.

Ці центри стали продовженням традицій Острозького культурного осередку, забезпечивши збереження східного православного обряду та підтримку православних традицій. Завдяки православ'ю, яке отримало значну підтримку з боку князя Острозького, а також специфічному "православному обличчю" уніатів, українцям вдалося зберегти свою конфесійну приналежність і етнічну самобутність [33, с. 219].

Під час створення Острозької академії як багатогранного культурно-освітнього, наукового та видавничого центру князь Василь-Костянтин Острозький усвідомлював важливість об'єднання навколо спільної мови, якою на той час була церковнослов'янська. Ця мова була не лише засобом спілкування, але й культурним кодом, необхідним для збереження національно-православної ідентичності.

Острозький прагнув сформувати сучасну систему освіти, орієнтовану на європейські стандарти, яка б одночасно сприяла плеканню і захисту православної віри, розвитку та популяризації української культури. Він також розумів необхідність виховання власної інтелектуальної та духовної еліти, здатної опановувати філософські ідеї та етичні концепції ренесансного гуманізму на рівні західноєвропейської думки. У той час в Україні бракувало достатньої кількості вчених і мислителів для підтримки високих стандартів освіти, тому до академії запрошували іноземних викладачів, не зважаючи на їхнє походження чи віросповідання.

Головною метою освітньої діяльності стало виховання незалежно мислячої, інтелектуально розвиненої особистості, здатної до полеміки і діалогу. Попри це, більшість викладачів та книжників Острозької академії були українцями — представниками місцевої культури, які не лише поширювали реформаційні й гуманістичні ідеї, але й синтезували їх з православною традицією, успадкованою з києво-руської доби. Це поєднання збагачувалося здобутками західноєвропейської філософії та культури.

Від початку свого існування Острозька академія ставила собі за мету створення гармонійного синтезу грецько-візантійських та західноєвропейських культурних традицій. Вона прагнула до утвердження свободи людини й формування ідеалу вільної та свідомої особистості. Український етнос, глибоко закорінений у духовній спадщині православного християнства, закономірно обрав саме грецько-візантійську культурно-релігійну спадщину як основу для своєї наукової та просвітницької діяльності. Викладачі-богослови академії були високоосвіченими людьми, які досконало володіли не тільки класичними мовами, але й староукраїнською книжною, що базувалася на церковнослов'янській.

Ця мова стала ключем до забезпечення православної освіти і збереження національно-культурної ідентичності. Невипадково гаслом відродженої Острозької академії стало «Традиція, яка творить майбутнє». Саме православна культура, освіченість та усвідомлення власних коренів слугували підґрунтям для виховання вільнодумної особистості, патріота своєї землі та духовного провідника української нації. Таким чином, культура, традиція та освіта завжди були в центрі діяльності Острозької академії [20, с. 22].

Острозька академія швидко стала впливовим науково-освітнім центром, який відіграв значущу роль у відродженні та зміцненні національної ідентичності, формуванні самосвідомості народу, а також утвердженні культурно-православної ідентичності українців. Її діяльність сприяла загальнонаціональній духовній єдності. Це ознаменувало новий етап в еволюції духовної культури та філософської думки в Україні. Цей період характеризувався народженням нової ментальності, що базувалася на українській інтерпретації ідей Реформації та на цінностях ренесансного гуманізму.

3.4. Історичне значення Академії в контексті української культури кінця XVI – початку XVII ст.

Острозький культурно-освітній центр набув особливої популярності в другій половині XVI – першій третині XVII століття. Завдяки його діяльності серед освіченого населення західноукраїнських земель формувалося глибше осмислення суспільного життя та традицій православної церкви, що сприяло зміцненню православ'я. У цей період активно розвивалася українська література, зокрема полемічна, яка набувала виразного національного звучання.

Під керівництвом і за підтримки князя Костянтина-Василя Острозького науковці осередку займалися підготовкою до друку канонічного тексту Біблії церковно-слов'янською мовою. Майже всі учасники центру були залучені або до викладацької роботи в колегіумі, або до видавничої діяльності. Серед членів «ученої дружини» Острозького просвітницького осередку було чимало здібних полемістів, які активно виступали на захист православної церкви від нападок римо-католиків і уніатів (греко-католиків). Саме тут об'єдналася ціла група перекладачів, які працювали над адаптацією церковних текстів із грецької мови на церковно-слов'янську. Деяким із них вдалося здобути славу як талановитим письменникам і літераторам [38, с. 114].

Проте діяльність Острозького культурно-освітнього осередку не обмежувалася лише захистом православ'я. Його представники свідомо орієнтувалися на кращі європейські освітні та культурні зразки, що поєднувалися з цінностями і традиціями східного християнства. У цих умовах студентам прищеплювався гуманістичний світогляд, а високий рівень викладання й багатокультурний склад викладацького складу сприяли формуванню толерантності та відкритості мислення серед вихованців.

На основі національної духовної спадщини природно сприймалися європейські культурні цінності. Можливо, такій зміні сприяла й відкриття у 1624 р. Острозького єзуїтського колегіуму, з волі Анни-Алоїзи Ходкевич (уродженої Острозької). Вона не тільки фундувала новий заклад, а й відписала йому будівлі Академії, крім того суттєво розбудувавши новий заклад.

За 60 років діяльності Острозької академії (1576–1636) її випускниками стало щонайменше 500 осіб. Вихованці цього закладу здобували знання та

готувалися до професій, які мали великий суспільний вплив. Вони ставали вчителями, літераторами, друкарями, проповідниками, а також секретарями у державних і приватних установах. Дехто з них досяг значного впливу як релігійні діячі. Уперше педагогічна спільнота поповнилася не лише вихованцями дяківських шкіл, а й професійними викладачами з прогресивними поглядами та глибшими знаннями, що призвело до значного підвищення загального рівня освіти та її демократизації. Академія також виконувала важливу політичну роль: вона до певної міри стримувала колонізаційний вплив католицько-єзуїтських навчальних закладів на молодь і сприяла формуванню національної свідомості серед усіх верств українського суспільства.

Серед вихованців Острозька академія сформувалося ціле коло визначних діячів, які згодом відіграли важливу роль у розвитку української культури, освіти, духовного життя та державницьких традицій. Одним із найвідоміших випускників був Петро Конашевич-Сагайдачний — видатний військово-політичний діяч, який поєднував активну участь у державотворчих процесах із підтримкою освіти та православної церкви.

Вагомий внесок у формування інтелектуального середовища зробили також інші випускники академії. Серед них — ректор Сава Флячич, брати Северин Наливайко та Дем'ян Наливайко, які уособлюють поєднання військової та культурної традицій. Значну роль у розвитку книжної культури відіграли Стефан Смотрицький та його брат Мелетій Смотрицький, діяльність яких сприяла утвердженню освітніх і мовних стандартів того часу.

Окремо варто відзначити внесок Тарасій Земка у розвиток книгодрукування, що було важливим чинником поширення освіти та знань. Освітню традицію продовжили такі діячі, як Ігнатій Старушич, який згодом очолив один із провідних освітніх центрів України. Духовну сферу репрезентували відомі православні подвижники — Йов Княгиницький та Афанасій Межигірський, які сприяли зміцненню релігійних і моральних засад суспільства.

Серед випускників академії був і хроніст Йоаким Єрлич, праці якого мають значення для вивчення історії тогочасної доби. Таким чином, Острозька академія виступала не лише освітнім закладом, а й важливим центром формування української інтелектуальної еліти, яка визначила подальший розвиток культурного, освітнього та суспільно-політичного життя України.

Випускники як Острозької академії, так і Острозького колегіуму виростали в значущих постатей свого часу. Вони ставали викладачами, письменниками, друкарями, проповідниками, державними службовцями, релігійними лідерами й залишили помітний внесок у розвиток освіти та культури українського суспільства. Це був виразний приклад національного академізму, який часто ігнорували противники духовного поступу українського народу. Діяльність Острозького освітнього осередку можна порівняти з початком великого шляху українців до створення своєї освітньої й культурної традиції. Саме тут визріла ідея про роль духовності у становленні нації.

3. 5 Занепад і припинення існування Острозької академії

Занепад Острозької академії був тривалим і багатофакторним процесом, що розгортався упродовж першої половини XVII століття та був зумовлений як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Важливою передумовою ослаблення позицій навчального закладу стала зміна ставлення до нього з боку його засновника — Василь-Костянтин Острозький. Наприкінці життя князь, який раніше активно підтримував академію як осередок православної освіти, поступово втрачає до неї інтерес. Це позначилося на рівні фінансування, організаційній підтримці та загальній динаміці розвитку закладу, що значною мірою залежав від особистого патронату мецената.

Після смерті князя у 1608 році академія фактично втратила свого головного опікуна. Подальша доля закладу значною мірою визначалась позицією його спадкоємців, серед яких особливу роль відіграла Анна-Алоїза Ходкевич — внучка Острозького. Вона, на відміну від свого діда, була прихильницею католицької традиції та підтримувала діяльність єзуїтів. Саме за її сприяння у

1624 році в Острозі було відкрито Острозький єзуїтський колегіум, який став потужним конкурентом для православної академії.

Відкриття єзуїтського колегіуму суттєво вплинуло на подальшу долю Острозької академії. Новий навчальний заклад мав стабільне фінансування, підтримку католицької церкви та приваблював учнів завдяки високому рівню організації навчального процесу. У цих умовах Острозька академія поступово втрачала свої позиції, зменшувалася кількість учнів і викладачів, а її вплив у освітньому просторі регіону слабшав. Водночас загальний контекст розвитку освіти в Україні також змінювався: у цей період з'являються нові потужні освітні центри, зокрема Київська братська школа, а згодом — Києво-Могилянська академія, які поступово перебирають на себе роль провідних осередків православної освіти [33].

Процес занепаду академії не був одномоментним і не супроводжувався офіційним актом закриття. Швидше йдеться про поступове згасання її діяльності, що проявлялося у зменшенні інтенсивності навчального процесу та втраті значення як освітнього центру. Традиційно кінцевою датою існування академії вважають 1636 рік, що пов'язується з подіями так званої Острозької трагедії. Ці події стали наслідком загострення релігійного протистояння між православним населенням і католицькими силами, зокрема єзуїтами, і супроводжувалися насильницькими діями, які негативно вплинули на культурно-освітнє життя міста.

Острозька трагедія 1636 року символізує завершення активного функціонування академії, хоча формально вона могла ще певний час існувати. Це підтверджується тим, що останні писемні згадки про неї датуються 1640 роком. Отже, доцільно говорити не про чітко визначений момент закриття, а про поступову втрату функцій і зникнення закладу з освітнього простору [40].

Таким чином, занепад Острозької академії був зумовлений комплексом причин: втратою меценатської підтримки після смерті засновника, зміною конфесійної орієнтації його спадкоємців, посиленням конкуренції з боку єзуїтських навчальних закладів, а також появою нових центрів освіти. Попри це,

її історичне значення залишається надзвичайно вагомим, адже саме вона заклала основи розвитку вищої освіти на українських землях і стала важливим етапом у формуванні національної інтелектуальної традиції.

Висновки до 3 розділу. Острозька академія, як осередок, і ширше — Острозький культурно-освітній центр представляється ключовим етапом формування української духовності в непростій культурно-освітній ситуації України Нового часу. Цей навчальний заклад став своєрідним символом зародження української освітньої системи, спроможної конкурувати з західноєвропейськими аналогами, протидіяти католицькій та унійній (греко-католицькій) експансії, а також об'єднувати кращих вітчизняних і зарубіжних інтелектуалів задля підготовки національної еліти. Ця еліта, завдяки здобуткам Академії, могла би вистояти у непростих умовах «лютого часу» та брати участь у ключових сферах культурного і освітнього розвитку країни.

Заклад займався підготовкою практиків у видавничій справі, перекладознавстві, створенні полемічних літературних творів, які активно розвивалися саме в цей період. Одним із найбільших досягнень Острозького культурно-національного центру був багатонаціональний склад викладачів, що забезпечував високий рівень знань та сприяв формуванню світогляду Пізнього Ренесансу у студентів.

Наголос робився на принципах толерантності, відкритості мислення та органічного поєднання європейських цінностей із національною духовною спадщиною. Діяльність цієї культурно-освітньої установи була справді багатогранною, мала велике значення для українського Ренесансу та згодом барокової культури [37, с. 132].

З відкриттям Острозького осередку і зокрема Академії українська культура значно наблизилася до частково орієнтованої на Захід системи освіти, сформувавши аристократичний погляд на реальність і відкривши шлях до створення авторської літератури, розвитку перекладознавства, порівняльного

мовознавства, філософії та теології. Помітною частиною роботи осередку стало становлення української полемічної літератури.

Навколо Острозького освітньо-культурного осередку, який діяв під патронатом князя Костянтина-Василя Острозького, згуртовувались автори синтетичних полемічних творів. Полемічна література того часу справляла сильне враження, нагадуючи яскравий спалах серед повсякденного культурного й політичного життя України. Спадщина Острозького культурно-освітнього і національного центру демонструє важливість спрямування державних зусиль на формування національної свідомості у непрості періоди історії. В умовах сучасної героїчної боротьби українського народу проти російської агресії варто використовувати безцінний досвід цього освітнього явища для виховання духовної особистості та зміцнення патріотичних переконань.

РОЗДІЛ 4

**МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕМИ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ ЯК
ЦЕНТР РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ НА ТЕРИТОРІЇ
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НАПРИКІНЦІ XVI – НА ПОЧАТКУ XVII СТ.»
У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Вивчення історії України в закладах загальної середньої освіти охоплює не лише засвоєння фактичного матеріалу, але й сприяє формуванню у учнів цілісного уявлення про розвиток українського суспільства, його культурні та освітні традиції. У цьому контексті тема, присвячена Острозькій академії, відіграє особливу роль, оскільки вона висвітлює важливий етап становлення національної освіти, науки та духовного життя. Включення цього матеріалу до шкільного курсу з історії України дає змогу показати не лише унікальні риси культурного розвитку українських земель наприкінці XVI — на початку XVII століття, але й наголосити на значенні освіти як ключового чинника суспільного прогресу.

Методичний потенціал теми «Острозька академія» визначається її змістовною багатогранністю та можливістю застосування різноманітних педагогічних підходів. Насамперед, дана тема є сприятливою для реалізації міжпредметних зв'язків. Вона органічно поєднується з курсами української літератури (вивчення полемічної літератури, діяльності письменників та перекладачів), всесвітньої історії (порівняння з розвитком освіти в Європі), мистецтва та культури (аналіз культурних процесів епохи Відродження та Реформації). Така інтеграція сприяє формуванню системного мислення в учнів, допомагає їм усвідомити взаємозв'язок різних сфер суспільного життя [11, с. 108].

Зміст теми дозволяє використовувати як традиційні, так і інноваційні методи навчання. Традиційний пояснювально-ілюстративний метод доцільно поєднувати з елементами проблемного навчання. Наприклад, учням можна запропонувати для обговорення питання: які історичні передумови сприяли

виникненню Острозької академії, чому саме цей навчальний заклад став центром розвитку освіти, які виклики стояли перед українською культурою того часу. Такі проблемні запитання стимулюють пізнавальну активність учнів, спонукають їх до аналізу історичних подій та явищ. Особливе значення має застосування інтерактивних методів навчання, які забезпечують активну участь учнів у навчальному процесі. Серед них можна виділити роботу в малих групах, проведення дискусій, «мозкові штурми», рольові ігри та проєктну діяльність. Наприклад, учні можуть працювати над створенням міні-проєктів, присвячених діяльності Острозької академії, готувати презентації про її засновників, викладачів та випускників, або ж моделювати навчальний процес у цьому закладі. Такі методи роботи допомагають розвивати комунікативні навички, здатність до командної співпраці та вміння ефективно презентувати результати своєї діяльності. Особливу цінність становить застосування історичних джерел [11, с. 109].

Навіть у шкільному курсі доцільно залучати адаптовані тексти документів, уривки з літописів, полемічної літератури чи передмов до друкованих видань того часу. Робота з джерелами дозволяє учням відчувати «дух епохи», зрозуміти особливості мислення людей того часу, а також сформувати навички критичного аналізу інформації. Учитель може організувати роботу з джерелами як у форматі індивідуальних, так і групових завдань, що допоможе учням глибше опанувати матеріал.

Дискусії та дебати є ефективним інструментом сучасної педагогіки, який дозволяє зробити вивчення історії України не лише інформаційно змістовним, але й інтерактивним. Цей метод базується на активному залученні здобувачів освіти до аналізу та оцінювання історичних подій, що сприяє розвитку критичного мислення, навичок аналізу інформації та формування аргументованої позиції. Застосування цього підходу особливо доцільне у контексті складних і багатошарових подій, які складають значну частину історії України. Він дає змогу учням самостійно виробляти думки стосовно суперечливих питань, спираючись на історичні джерела, документальні

свідчення та наукові тлумачення. Під час дебатів викладачі можуть використовувати сучасні цифрові інструменти, такі як інтерактивні платформи для голосування та обміну думками або мультимедійні матеріали. Завдяки цьому учасники отримують змогу оперувати різними видами аргументації — візуальною чи текстовою. Такий підхід не лише підвищує зацікавленість у навчальному процесі, а й сприяє розвитку технічної грамотності учнів, що є важливою складовою підготовки у сучасному інформаційному суспільстві. Метод проведення дискусій передбачає кілька ключових етапів: підготовку, проведення і аналіз результатів. На етапі підготовки здобувачі освіти працюють із матеріалами з обраної теми, виконують завдання щодо вивчення окремих аспектів подій або проблем і готують аргументи для майбутніх обговорень. Роль викладача у цьому процесі полягає у сприянні конструктивному діалогу та забезпеченні академічної доброчесності. Дискусії допомагають не тільки заглиблюватись у навчальний матеріал, але й розвивати навички міжособистісного спілкування, толерантність до різних точок зору, вміння логічно структурувати свої думки. Таким чином, цей метод забезпечує комплексний розвиток не лише знань, але й особистих якостей учнів, що позитивно впливає як на навчальний процес, так і на формування всебічно розвиненої особистості. Такі методи можна використовувати і прививченні питання значення Острозької академії для української культури [58, с. 13].

Важливим аспектом методики викладання є використання візуальних засобів навчання, таких як карти, схеми, ілюстрації чи портрети видатних історичних постатей. Ці інструменти сприяють кращому засвоєнню інформації, роблячи навчальний матеріал більш доступним і зрозумілим. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології значно розширюють можливості вчителя. Мультимедійні презентації, відеоматеріали та інтерактивні платформи дозволяють не лише підвищити зацікавленість учнів, але й зробити уроки динамічнішими й наповненими практичним змістом. Наприклад, під час вивчення історії функціонування Острозької академії віртуальні екскурсії або інтерактивні карти допоможуть учням краще зрозуміти історичний контекст.

Варто звернути увагу також і на використання картин та портретів. Наприклад, портрет Василя-Костянтина Острозького. Портрети можна аналізувати з різних точок зору. Перш за все, під час розгляду портрета увага акцентується на рисах обличчя, які розкривають характер та індивідуальність зображеної особистості. Окрім анатомічних особливостей обличчя, звертається увага на одяг, нагороди, відзнаки, предмети побуту та деталі інтер'єру, що оточують людину. Усі ці елементи не лише коментуються, але й слугують джерелом інформації для створення ґрунтовної характеристики особистості та визначення її ролі в історичному контексті. Іноді під час роботи з портретом однієї людини необхідно звертатися до альтернативних зображень. Це зумовлено тим, що портрети часто створювали художники, які могли мати різні емоційні ставлення до своїх героїв — від симпатії чи байдужості до неприязні або навіть ненависті.

До того ж значна частина портретів виконувалася на замовлення, тож митцям доводилося враховувати побажання замовників. Наприклад, у так званих "парадних" портретах художник міг відходити від реалістичності на користь ідеалізації. Таким чином, аналіз кількох портретів однієї й тієї ж особи дозволяє отримати більш об'єктивне уявлення про її вигляд та особистість. На уроках різні види картин використовуються для досягнення різноманітних цілей. Вони можуть слугувати як вихідним джерелом знань або візуальною опорою для пояснень учителя, ілюструвати матеріал для його кращого засвоєння або слугувати базою для самостійного дослідження учнів. Іноді для демонстрації певного процесу може бути представлено кілька картин одночасно. Наприклад, це актуально при вивченні змін у стилях архітектурних пам'яток різних історичних епох. Оволодіння змістом нової для учнів картини зазвичай займає вагоме місце під час уроку [41, с. 173].

Методика викладання теми про Острозьку академію спирається на загальні принципи викладання історії України, із особливим акцентом на інтерактивних, проблемно-орієнтованих та дослідницьких підходах до навчання. Особливу увагу слід акцентувати на формуванні ключових компетентностей учнів. Компетентність є основою для розвитку та формування зрілих думок, мотивів,

цінностей, а також для формування цілеспрямованості особистості, яка прагне утвердитися у своїй діяльності, розкрити творчий потенціал, проявити здібності та здобути визнання серед колег і самоповагу. Це відображає мотиваційно-спонукальну функцію компетентності. Компетентність активізує пізнавальну та інтелектуальну діяльність людини. Вона проявляється у зацікавленості та засвоєнні накопичених людством знань, розширенні освіченості, світогляду, ерудиції, що спрямовані на перспективний розвиток. Саме тут розкривається гностична функція компетентності. Практичне застосування здобутих знань у вигляді набуття вмінь і навичок визначає діяльнісну функцію компетентності в структурі особистості. Водночас компетентність виявляється і у здатності людини до подолання труднощів через вольові зусилля, мобілізацію ресурсів, наполегливість, витривалість та стриманість. Це ілюструє емоційно-вольову функцію компетентності. Зазначені функції сприяють усвідомленій та вмотивованій поведінці, підтримують самореалізацію особистості та допомагають ефективно вирішувати як життєві, так і професійні завдання. Самооцінка власної поведінки, ідеалів і мотивів, а також цілісне сприйняття себе як особистості характеризують ціннісно-рефлексивну функцію компетентності. Нарешті, комунікабельність і відкритість до взаємодії в міжособистісному спілкуванні є результатом прояву комунікативної функції компетентності, яка забезпечує збагачення досвіду та розвиток ефективної взаємодії з іншими людьми [58, с. 9].

Опрацювання даної навчальної теми сприяє розвитку громадянської та соціальної компетентностей, оскільки допомагає усвідомити важливість освіти для прогресу держави й суспільства. Крім того, формується культурна компетентність, яка передбачає шанобливе ставлення до національної спадщини та розуміння її ролі в сучасному світі. Також під час роботи з різними джерелами інформації учні розвивають інформаційну компетентність, навчаючись аналізувати й узагальнювати отримані відомості.

Тема Острозької академії має потужний виховний потенціал, який сприяє формуванню у школярів почуття гордості за історичну спадщину своєї країни та

усвідомлення важливої ролі освіти в національному розвитку. Видатні постаті, пов'язані з академією, є яскравими прикладами відданості своїй справі, прагнення до знань і служіння суспільству, що особливо актуально в умовах сучасних викликів. Формування патріотизму та громадянської відповідальності нині є пріоритетом освітнього процесу. Історія України як навчальна дисципліна має великий потенціал для розвитку громадянської компетентності здобувачів освіти, забезпечуючи ґрунтовні знання та сприяючи їхньому особистісному зростанню.

Основним методологічним підходом до формування цієї компетентності є інтеграція елементів громадянської освіти у навчальний процес, що дозволяє систематично здобувати важливі знання. Особливий акцент варто зробити на розвитку практичних громадянських навичок, які є невід'ємною складовою освітнього процесу. Для досягнення максимальної ефективності навчання рекомендовано активно застосовувати інтерактивні методи, які заохочують здобувачів освіти до участі в процесі освоєння матеріалу та формування необхідних навичок. Історія, як джерело досвіду, має значний потенціал для розвитку критичного мислення, відповідальності та громадянської свідомості. У цьому контексті впровадження компетентнісного підходу є ключовим кроком у підготовці здобувачів освіти до викликів сучасності. Викладання історії України із використанням сучасних педагогічних технологій сприяє не тільки глибшому засвоєнню матеріалу, але й стимулює розвиток критичного мислення у студентів та школярів. Інноваційні освітні методи допомагають активізувати навчальний процес і викликати більший інтерес до предмета, що мотивує здобувачів освіти до детальнішого вивчення історії та збагачення їхнього освітнього досвіду [58, с. 13].

Методично обґрунтованим є використання різноманітних форм оцінювання знань. Поряд із традиційними тестами й усними запитаннями, можна впроваджувати творчі завдання: написання есе, створення проєктів, підготовку презентацій або здійснення дослідницьких робіт. Такий підхід дозволяє не лише оцінювати глибину засвоєних знань, але й розвивати у школярів навички аналізу,

узагальнення та застосування отриманих знань на практиці. Окрему увагу слід приділити диференційованому підходу до навчання. Урахування індивідуальних здібностей учнів, їхніх інтересів і рівня підготовки дозволяє значно підвищити ефективність освітнього процесу. Використання завдань різного рівня складності створює можливості для активної участі всіх учнів у навчанні, незалежно від їхніх успіхів чи труднощів у засвоєнні матеріалу.

Висновки до 4 розділу. Таким чином, тема «Острозька академія як центр розвитку культури та освіти на українських землях наприкінці XVI – на початку XVII ст.» має значний педагогічний потенціал у шкільному курсі історії України. Її аналіз дозволяє впроваджувати сучасні освітні підходи, комбінувати різні методи й форми роботи, розвивати ключові компетентності учнів та формувати їхню громадянську позицію. Використання багатогранних методичних прийомів не лише робить навчальний процес цікавішим і ефективнішим, але й спрямовує його на всебічний розвиток особистості кожного учня.

ВИСНОВКИ

У результаті здійсненого дослідження встановлено, що Острозька академія є унікальним явищем в історії української освіти та культури, яке сформувалося в умовах складних суспільно-політичних і релігійних процесів кінця XVI – першої половини XVII століття. Комплексний аналіз історіографії, історичних передумов її виникнення, особливостей організації навчального процесу та культурної діяльності дозволив глибше осмислити її значення у розвитку українського суспільства.

Опрацювання історіографії засвідчило, що проблема дослідження Острозької академії має тривалу наукову традицію і представлена значною кількістю праць як класичних, так і сучасних дослідників. У роботах вітчизняних істориків, зокрема М. Костомарова, М. Грушевського, О. Левицького, Н. Полонської-Василенко, сформовано базові підходи до розуміння ролі академії як осередку освіти та культури. Подальші дослідження, здійснені Я. Ісаєвичем, О. Дзюбою, І. Мицьком, Б. Гудзяком, П. Кральноком та іншими науковцями, дозволили розширити уявлення про діяльність академії, її освітні, культурні та духовні функції. Водночас сучасна історіографія демонструє тенденцію до міждисциплінарного аналізу, що дає змогу розглядати Острозьку академію як складний соціокультурний феномен. Разом із тим встановлено, що окремі аспекти діяльності академії, зокрема її вплив на регіональні освітні процеси та особливості педагогічної практики, потребують подальшого дослідження.

Аналіз історичних умов заснування Острозької академії показав, що її виникнення було зумовлене сукупністю політичних, релігійних і культурних чинників. У другій половині XVI століття українські землі були складовою Речі Посполитої, що супроводжувалося посиленням католицького впливу в умовах Контрреформації, наступом на православну церкву та активізацією процесів полонізації національної аристократії. У цих умовах виникла нагальна потреба у створенні власного освітнього центру, який би забезпечував підготовку освічених кадрів та сприяв збереженню національної ідентичності. Острозька

академія стала відповіддю на ці виклики, виконуючи функцію не лише навчального закладу, але й духовного осередку.

Визначальну роль у заснуванні та розвитку академії відіграв князь Костянтин-Василь Острозький, діяльність якого була спрямована на підтримку православної віри, розвиток освіти та культури. Він виступив не лише як меценат, але й як стратегічний діяч, який усвідомлював значення освіти для збереження національної самобутності. Завдяки його зусиллям було створено потужний культурно-освітній центр, який об'єднав навколо себе провідних інтелектуалів того часу.

Дослідження організації навчального процесу в Острозькій академії засвідчило її високий рівень та відповідність європейським освітнім стандартам. Академія поєднувала традиції православної освіти з досягненнями західноєвропейської гуманістичної думки. Її структура передбачала системну підготовку учнів, а навчальна програма ґрунтувалася на принципах «семи вільних наук», що включали граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію та музику. Такий підхід забезпечував всебічний розвиток особистості та формування високого рівня освіченості.

Важливою складовою успішної діяльності академії був її викладацький склад, до якого належали як вітчизняні, так і чужоземні вчені. Вони мали високий рівень освіти та володіли кількома мовами, що сприяло інтеграції академії у європейський інтелектуальний простір. Завдяки цьому Острозька академія стала одним з провідних центрів освіти на українських землях.

Аналіз діяльності академії як осередку культурного життя дозволив встановити її ключову роль у розвитку книжної культури. Острозька друкарня, яка діяла при академії, стала важливим центром книгодрукування, де було видано значну кількість релігійних та навчальних текстів. Особливе значення має видання Острозької Біблії, яка стала визначною подією в історії української культури та духовності.

Острозька академія також відіграла важливу роль у формуванні православної інтелектуальної еліти. Її випускники та викладачі брали активну

участь у суспільному, культурному та церковному житті, сприяючи поширенню освіти та розвитку національної самосвідомості. Вони стали носіями нових ідей та знань, що сприяло подальшому розвитку української культури.

Історичне значення Острозької академії полягає в тому, що вона стала першим вищим навчальним закладом на українських землях, який поєднав традиції різних освітніх систем та сприяв формуванню національної освітньої моделі. Її діяльність мала довготривалий вплив на розвиток освіти, науки та культури в Україні.

У ході дослідження також було визначено значний методичний потенціал теми «Острозька академія» у шкільному курсі історії України. Вивчення цієї теми сприяє формуванню в учнів історичного мислення, розвитку критичного аналізу, а також вихованню поваги до національної культурної спадщини. Використання сучасних методів навчання, зокрема інтерактивних технологій, дозволяє зробити процес засвоєння матеріалу більш ефективним і цікавим.

Отже, результати дослідження свідчать про те, що Острозька академія була не лише освітнім закладом, а й важливим центром культурного, духовного та інтелектуального життя українських земель. Її діяльність сприяла збереженню національної ідентичності, розвитку освіти та формуванню інтелектуальної еліти. Узагальнення отриманих результатів підтверджує досягнення поставленої мети та виконання визначених завдань дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Александрович В. Мистецьке середовище Острога епохи академії (1576 – 1636). *Острозька давнина*. Львів, 1995. С. 65.
2. Атаманенко В. Остріг в адміністративному устрої Волині II пол. XVI ст., *Матеріали VI науково-краєзнавчої конференції «Остріг на порозі 900-річчя»*: 1995, Острог 1996, с. 8–9.
3. Бондарчук Я. Константин Василь князь Острозький з Волині. *Острог*, 2004. №4–5.
4. Бондарчук Я. Острозька слов'яно-греко-латинська академія як осередок національного та духовного формування особистості. *Етнічна історія народів Європи*. 2005. Вип. 19. С. 44–50.
5. Боротьба Південно–Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – поч. XVII ст.), Київ, 1988. 134 с.
6. Боряк Г. Торгівельні шляхи на Волині в першій половині XVI ст. *Минуле і сучасне Волині*, Луцьк 1955, с. 168–172.
7. Виноградов Г. Символічна роль князя Костянтина Острозького в українській полемічній літературі другої половини XVI початку XVII ст. *Матеріали I III краєзнавчих конференцій «Остріг на порозі 900 річчя» (1990–1992 рр.)*. Остріг, 1992. 132 с.
8. Возняк М. Історія української літератури. 2-е вид. Львів, 1992. С. 314–315.
9. Волинська книга: історія, дослідження, колекціонування. Острог, 2005. 158 с.
10. Волкова Н.П., Шевченко А.Д. Історія українського шкільництва та педагогіки. Навч. посібник. Дніпропетровськ, 2003. 57 с.
11. Гриценко А. П. Можливості використання ІТ-технологій у ході впровадження модельних навчальних програм громадянської та історичної освітніх галузей базової середньої освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 2022. № 48. С. 108–117.

12. Гром В. М. Діяльність князя Київ Острозького в оцінці М. Костомарова Микола Костомаров і проблеми суспільного та культурного розвитку української літератури. Рівне. 1992. 358 с.
13. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. Київ: Освіта, 1992. 192 с.
14. Грушевський М. С. Історія України, приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл середніх. Київ, 1992.
15. Грушевський М. С. Культурно національний рух на Україні в XVI XVII віці. Дніпропетровськ, 1919. 248 с.
16. Грушевський М. С., Левицький О. Розвідки про церковні відносини на Україні Руси XVI XVII ст. Львів. 1991. 278 с.
17. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. Львів 2000
18. Дзюба О. М., Павленко Г. І. Літопис найважливіших подій культурного життя України (X—середина XVII ст.). Київ: АртЕк, 1988. 200 с.
19. Жуковський В., Махлюк В. Організаційно-педагогічні засади діяльності Острозької академії в кінці XVI – на початку XVII ст. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 15, 2016. С. 329-338.
20. Жулинський М. Острозька Академія та її роль у формуванні культурно-православної тотожності та національної ідентичності українського народу. Острог, Видавництво Національного університету «Острозька академія» 2024. 24 с.
21. Журко О. Князь Костянтин Василь Острозький в історичній думці. *Історія в школах України*. 1999. №2, с. 35–39.
22. Зенькович І. Волинські Атени. Галицька брама. *Енріко* Львів: Центр Європи, 2000. №9. с.16–19.
23. Зілинський О. Духова генеза першого українського відродження. *Європейське відродження та українська література XIV – XVIII ст.* К., 1983. С. 280.
24. Іларіон. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця. 1992. 216 с.

25. Ісаєвич Я.Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. Львів: Вища шк., вид-во при Львів держуніверситеті, 1975. 270 с.
26. Історичний контекст, укладання Берестейської унії і перше поунійне покоління. Львів, 1995. с. 5-12.
27. Історія української літератури : у 12 томах. Київ : Наукова думка, 2014. Т. 2: Давня література (II пол. XVI–XVIII ст.).
28. Куликівська К., Павленко В.В. Становлення вищої освіти в Україні. *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: зб. наук. праць / за заг. ред. д.п.н., проф. С.С. Вітвицької, к.п.н., доц. Н.М. Мирончук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 404 с. С.353- 357.*
29. Коваленко Г. Українська історія. Київ: Велес, 1993. 176 с.
30. Ковальський М. П. Етюди з історії Острога. Острог: Острозька Академія, 1998. 288 с.
31. Костомаров М.І. Князь Костянтин Костянтинович Острозький Між двох вогнів. Київ, 1996.
32. Кралюк П. М. Викладачі і студенти Острозької академії та їх внесок у розвиток української культури (кін. XVI – поч. XVII ст.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Історичні науки. Острог: Вид-во НаУОА, 2008. Вип. 11. С. 52–60.
33. Кралюк П. М . Острозька академія: православний навчальний заклад, що адаптувався до «латинського» Заходу. URL: https://risu.ua/ostrozka-akademiya-pravoslavnij-navchalnij-zaklad-shcho-adaptuvavsvya-do-latinskogo-zahodu_n158094
34. Литвинов В. Д. Україна в пошуках своєї ідентичності. XVI – початок XVII століття : історико-філософський нарис. Київ : Наукова думка, 2008.
35. Марченко М.І. Історія української культури: З найдавніших часів до середини XVII ст. Київ: Рад. школа, 1961. 286 с.
36. Матеріали до історії Острозької академії (1576–1636). Київ, 1990. 217 с.
37. Мацейків Т. І. Шляхи, форми та методи формування_громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. № 75. С. 132–136.

38. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. К. : Абрис, 1994. 288 с.
39. Мицько І., Стратій Я. Роль Острозького культурно-освітнього осередку в розвитку української духовної культури. К., 1993. С.158.
40. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). Київ, 1990.
41. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. - 328 с.
42. Наукові записки. Т. III. Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. *Біблія на теренах України*. Острог: Видавничий комплекс Університету «Острозька Академія», 2000. 640 с.
43. Нестеренко В.Г. Діяльність Острозького культурно-освітнього центру в контексті методологічних проблем історії української культури. *Філософська думка Острозького літературно-освітнього центру та її роль у духовному відродженні України (тези республіканської наукової конференції)*. Рівне, 1993. С. 3–4.
44. Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). Київ: Наукова думка, 1990. 384 с.
45. Новосілецький А. Острог на Волині: Науково методичний нарис з найдавніших часів до початку XX століття. Острог, 1999. 160 с.
46. Острогіана в Україні та Європі: Матеріали Міжнародного наукового симпозіуму (Велика Волинь. Т. 23). 29–30 червня. Ред. кол.: І. І. Винокур, О. І. Журко, В. П. Павлюк та ін. Старокостянтинів, 2001. 367 с.
47. Острозька академія XVI–XVII ст.: Енциклопедич. Вид. Острог, 1997. 201 с.
48. Острозька давнина: дослідження і матеріали, Львів 1995, том 1.
49. Острозькі просвітники XVI – XX ст. Острог, 2000. 480 с.
50. Павленко В. В. Острозька академія — український центр культури, освіти і духовності (к-ць XVI – поч. XVII ст.). *Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами інноваційних освітніх*

- технологій: Зб. наук. праць* / [За заг. ред. Л.В. Калініної, О.Є. Антонової]. Вип. 3. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2006. 232 с. С. 217–222.
51. Паславський І.В. З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI - першій третині XVII ст. К., 1984.
 52. Полонська–Василенко Н. Історія України. У 2-х т. Т. 1. До середини XVII століття. Київ: Либідь, 1992. 640 с.
 53. Равчук Г.Р., Ткач І.О. Острог: Краєзнавчий нарис. Львів, 1987. С. 3–23.
 54. Рожко В. Нарис історії Української Православної церкви на Волині. Луцьк, 2001. С. 134–135.
 55. Саух П.Ю. Князь Василь-Костянтин Острозький. Рівне, Волинські обереги, 2002. 244 с.
 56. Стратій Я. Значення Острозького культурно-освітнього осередку для розвитку української духовної культури і філософської думки на зламі XVI–XVII ст. *Острозька давнина. Дослідження і матеріали* / відп. ред. І. Мицько. Львів, 1995. Т. 1. С. 90-96
 57. Франко І. Характеристика руської літератури XVI – XVIII ст. *Європейське Відродження та українська література XIV—XVIII ст.* Київ 1993, с. 349.
 58. Шляхи формування компетентностей здобувачів освіти: матеріали доповідей (тез) учасників науково-практичного семінару (5 травня 2022 року) / за наук. ред. кан. тех. наук А.В. Хомича, викладача-методиста Т.П. Герасимик-Чернової / упорядники Т.П. Кузьмич, Н.П. Літвинчук. Любешів, 2022 р. 54 с.
 59. Ясіновський А. Внесок Острозького культурного осередку в розвиток української богословської думки (кінець XVI – початок XVII століть). *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії.* Число 3. Львів, 2001.
 60. Ясиновський Ю. Музика в давньому Острозі, *Матеріали I – III науково-краєзнавчих конференцій «Остріг на порозі 900-річчя» (1900–1992 рр.)*, Острог 1992, ч. 2, с. 116–117.

ДОДАТКИ

Додаток 1. Карта Речі Посполитої

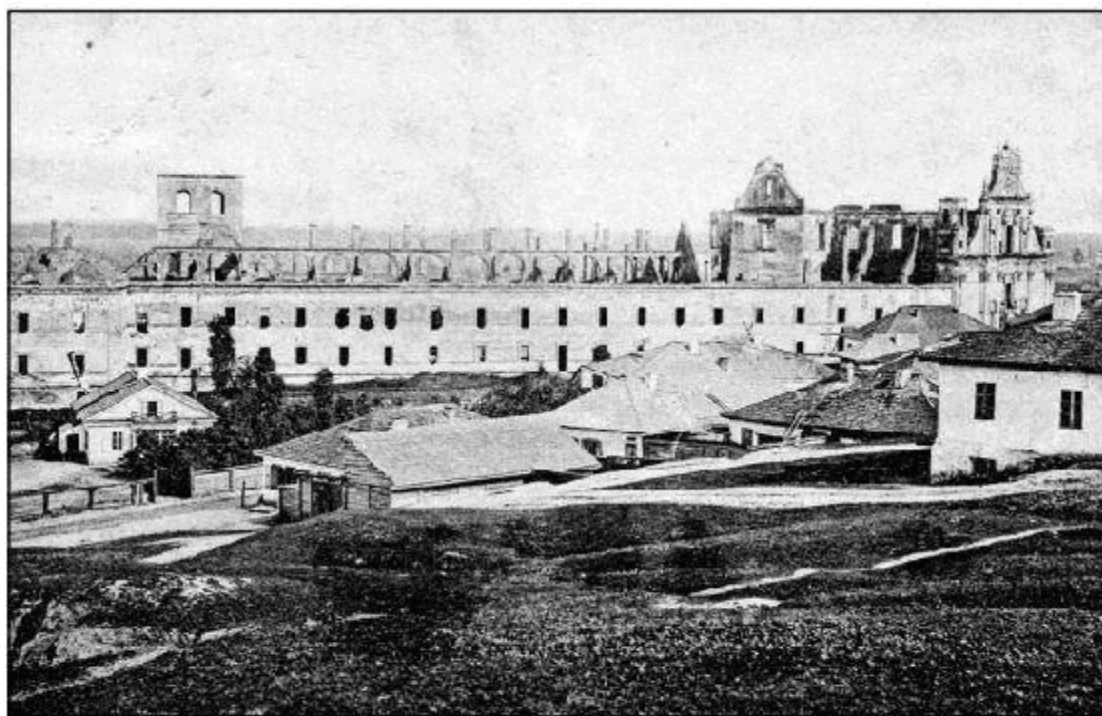
Додаток 2. Князь Василь-Костянтин Острозький

Портрет князя Василя-Костянтина Острозький. Художник- Теофіл Копистенський. Зберігається у Львівському історичному музеї.

Джерело: <https://www.istvolyn.info/post/2762>

Додаток 3. Острозька Академія

Руїни фундованого А.-А. Ходкевич Острозького єзуїтського колегіуму

© Сурма

Джерело: <https://surma.com.ua/1816-istoriia-ostrozkogo-kolegiumu-ta-ostrozkoj-akademii.html>

**Додаток 4. Портрет Івана Федоровича роботи І. С. Томашевича
(1904; Львівський історичний музей)**

Джерело: <http://biblio.lib.kherson.ua/ru-portret.htm>